

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА І ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У розділі подано аналіз наукової літератури щодо: впливу процесів глобалізації на світову систему університетської освіти; національної університетської освіти в умовах перехідної економіки; нерівномірності розвитку регіональних систем університетської освіти в Україні; розвитку університету як інноваційного навчального закладу, що характеризує проблеми, які притаманні університетській освіті сучасної України. За результатами критичного висвітлення здобутків вчених у попередніх наукових працях окреслена сфера питань, що залишилися невирішеними, та визначено місце дослідження у розв'язанні означеної проблеми.

1.1. Процеси глобалізації і світова система університетської освіти

Загальновідоме твердження, що капітал, на якому кожне суспільство базуватиме своє майбутнє, складається зі знань, які воно використовує, та освітньої системи, здатної розширювати і передавати ці знання. Всесвітній процес глобалізації дедалі розширює суперечність між новими вимогами, що висуваються “суспільством знань” чи “інформаційним суспільством”, і застиглістю основних освітніх систем, через які ці знання здобуваються [501, с. 206]. Празерт Чіттиватананонг визначає глобалізацію “як вільний потік у глобальному масштабі інформації, товарів, послуг, капіталу, технологій, цінностей і культур” [122, с. 11].

Для сьогодення України, як і всього світу, на що звертає увагу О.Г. Білорус, спостерігається перехід глобалізації “зі сфери фінансів та економіки... у сферу соціальну, гуманітарну та політичну”. При цьому слід особливо розрізняти два аспекти глобалізації. Перший – “як природний, об’єктивний процес”. Другий – “як силовий, примусовий (в інтересах “глобалізаторів”) процес” [33, с. 69].

Діяльність традиційних освітніх систем, як правило, ґрунтується на одному періоді часу, тобто на принципі “освіта на все життя”. Але принцип здобування “освіти впродовж усього життя” все більш поширюється [67].

У Меморандумі з навчання протягом усього життя, підготовленому Комісією Європейського співробітництва та

прийнятому у Брюсселі 30 жовтня 2000 року, пропонується шість ключових ідей [183, с. 11-19].

Ключова ідея 1: Нові базисні вміння для усіх.

Мета: Забезпечити загальний і постійний доступ до навчання для отримання та поновлення навичок, які необхідні для довготривалої участі у суспільстві знання. Ось ці п'ять базисних вмінь: вміння працювати з інформаційно-обчислювальною технікою, іноземні мови, технічна культура, підприємництво та соціальні навички (вміння бути більш самостійним через самоспрямованість, самовпевненість, ризикованість). Хоча слід визнати, що контури вмінь, кваліфікацій та досвіду, що потрібні на ринку праці сьогодення, постійно змінюються.

Ключова ідея 2: Більше інвестувань у людські ресурси.

Мета: Помітно підняти рівень інвестицій у людські ресурси для того, щоб зробити більш пріоритетним здобутком Європи – її людей.

Ключова ідея 3: Інновації у викладанні та навчанні.

Мета: Розробити ефективні методи та умови викладання і навчання для континіума навчання протягом усього життя.

Ключова ідея 4: Цінність навчання.

Мета: Значно удосконалити засоби, за якими оцінюються участь та результати навчання протягом усього життя, особливо при неофіційному та неформальному навчанні.

Ключова ідея 5: Переусвідомлення керівництва та консультивання.

Мета: Забезпечити спрощеність отримання високоякісної інформації та порад щодо можливостей навчання по всій Європі та протягом усього життя.

Ключова ідея 6: Наближення навчання до дому.

Мета: Надання можливостей навчання протягом усього життя як тільки можливо ближче до учнів, у їх власній громаді та за підтримкою засобів інформаційно-обчислювальної техніки, де це потрібно.

Традиційно університети функціонують на фіксованому місці, яке залишається недосяжним для багатьох мешканців регіонів. Як правило, їх робота базується на залученні професорсько-викладацького персоналу, і при цьому нехтується внесок, який здатні зробити інші складові суспільства. Навчальний процес ґрунтується на однорідному змісті чи за освітніми стандартами, тоді як ефективна освіта повинна впроваджувати освітнє та культурне різноманіття. Переважна більшість університетів України до недавнього часу працювали на єдиному джерелі фінансування, державному

фінансуванні, яке не йде у ногу зі зростаючими обсягами знань та потребами до освіти крізь усе життя, тобто зі зростанням вартості освіти.

Як зазначає Коїширо Мацуура, “мету освіти не можна далі зводити до простої передачі знань або до опанування вміннями певного фаху. Ми не мусимо забувати, що освіта буквально означає “просвітлювати”, давати змогу тим, хто вчиться, виявляти весь свій потенціал” [269, с. 43].

Міжнародний аналітичний огляд щодо стратегії розвитку освіти на порозі XXI століття, проведений В.К. Федорченком, свідчить, що “нові “цивілізаційні виклики” закономірно приводять більшість країн до “освітнього буму”, до хвилі глибоких реформ у системі освіти, що спостерігається в таких країнах, як США, Великобританія, Китай, країнах Східної Європи, Південно-Східної Азії, Південної Америки”. Ми поділяємо висновок вченого, що “освіта як одне з основних прав людини є ключем до стійкого розвитку, миру і стабільності як у самих державах, так і у відносинах між ними, і у зв’язку з цим є необхідним засобом ефективної участі в житті суспільства та в економіці XXI століття, які охоплені прискореною глобалізацією” [501, с. 206].

Глобальні процеси, які охоплюють цивілізацію, найвиразніше ілюструє глобальний бум засобів зв’язку. Преса, радіо, телебачення, система Інтернет як основні компоненти мас-медіа не перестають зростати, але дуже різними темпами [89, с. 12-13]. Найвідоміший з глобальних процесів – феномен Інтернету – як альтернативна форма отримання інформації, здобуття та поширення знань, взаємообміну виступає підґрунтям нової форми організації навчального процесу, на що звертає увагу І. Березовська [26, с. 132], і найбільш активно впроваджується в країнах з високим рівнем прибутків. Розробка нових освітніх технологій сприятиме підвищенню освітнього рівня та поширенню знань, обумовлює докорінні зміни систем освіти у всьому світі. Дослідженню процесів “технологізації освіти як історичної неперервності” розвитку освіти в Україні присвячена праця С.О. Сисоєвої [369], а сучасним освітнім технологіям – О.М. Пехоти [362].

Глобалізація ринків праці спонукає до комерціалізації освіти в усьому світі. Тому компанії, які очолюють підприємливі люди, постійно поповнюють свій асортимент навчальних послуг. Комерціалізація освіти як глобальний процес потребує

регіональної та міжнародної співпраці не лише для підготовки висококваліфікованих працівників та виховання свідомих громадян, а головне – задля гарантування того, що оволодіння загальними цінностями залишиться основним завданням кожної системи освіти, кожної країни.

В сучасних умовах найбільш виразно проявляються дві полярні тенденції можливих шляхів розвитку цивілізації [462, с. 510-511]. Перший шлях має назву – “глобалізація інформатизації”, яка висвітлює позицію найбільш розвинених країн світу, перш за все так званої “сімки”, – зберегти розподіл всіх країн на три світи, відповідно до існуючого рівня розвитку. Першу групу країн утворюють держави з найвищою інформаційною фазою розвитку як постіндустріальною. Це світова еліта, яка виробляє “знання”, тобто “інформацію”, та визначає “دوزи” та засоби передачі цих “знань” всьому останньому людству. Другу групу утворюють країни, які на підґрунті переданого “знання” забезпечують виробництво матеріальних цінностей, які потрібні для забезпечення життєдіяльності всієї цивілізації. Третя група країн виробляє сировину, виконує її первинну, найбільш брудну, обробку та задовольняється мінімально дозволеним рівнем “знання” та життя.

Другий шлях має назву “глобалізація економіки”, або “концепція сталого розвитку”, який висвітлює можливість розвитку і піднесення у кожній людині інтелектуально-духовного змісту та задоволення обмежених матеріальних потреб всіх людей на планеті. Сучасний рівень науки та технологій дозволяє при існуючих на планеті ресурсах забезпечити людину належним рівнем задоволення її потреб, що втричі перевищує рівень сьогодення [462, с. 511]. Головна перешкода на шляху цього пов’язана з існуючою політичною системою у світі, засобами виробництва, що засновані на бажанні отримувати максимальні прибутки, нерозвиненістю громадського самоусвідомлення, консервативністю системи освіти та низьким культурним рівнем основного населення, неосвіченістю та цілеспрямованим насадженням “цінностей” масової культури.

Ми цілком підтримуємо думку В.С. Соколова, що головна формула та зміст ідеології цього другого шляху – це не стільки розширення можливостей впливу на людину передової освіти,

науки та культури, скільки ставлення до влади особистостей, які б максимально могли поєднували у собі сучасне наукове знання, духовні і моральні цінності та потенціал до активних дій [462, с. 511].

Аналізуючи проблеми освіти і в Україні, і в США, М. Богачевська-Хомяк доводить їх однаковість. Дослідниця звертає увагу на загрозу “штучно знерухомити уявлення, які насправді залежать від певного історичного періоду. Наприклад, національна ідея, релігійність, порядність – поняття, які не є абсолютними, відірваними від практичних повсякденних реалій. Ніхто, проголосивши себе патріотом, не стане ним без конкретних зовнішніх ознак поведінки. Отже, проблема освіти в тому, щоб допомогти дитині осмислити існування та переваги абсолютних вартостей, не зводячи тих вартостей до абстракцій, карикатур чи, що, мабуть, найнебезпечніше, – голослів’я” [37, с. 6].

На наше глибоке переконання, найголовніший потенціал, яким володіє сучасна Україна, – це духовно-інтелектуальний, сконцентрований у сферах фундаментальних наук, вищої школи та всієї системи освіти, новітніх технологіях та всіх проявах та формах культури. Крім того, це середовище, що є носієм цього духовно-інтелектуального потенціалу, яке ще здатне до самооновлення.

Сучасний університет приречений самим розвитком суспільства бути тим середовищем, що не тільки об’єднує в собі самі знання і засоби їх передачі та здобування, але і яке максимально сприяє самовиробленню та розширенню духовно-інтелектуальних можливостей суспільства [320, с. 15].

Головна формула та зміст ідеології сучасного університету – це визначення та прийняття тези, що поза наукою неможливі підготовка, навчання та формування сучасної освіченої людини, особистості та фахівця у кожній галузі людської діяльності [19, с. 27; 33, с. 77].

Ми поділяємо стурбованість В.Я. Тація, який визначає, що “розумний, поміркований консерватизм завжди був і має бути в системі освіти, яка зазнає великих змін. Можуть змінюватися політична орієнтація, політична, економічна системи, а вища школа має послідовно розвиватися” [480, с. 4].

Характеризуючи процеси, що спостерігаються у вищій школі, наведемо вислів М. Квіск, “що університет, який у сучасній формі був тісно пов’язаний з державно-політичним механізмом XIX ст. і який у другій половині XX ст. все більше залежав від загального добробуту, поступово почав змінюватися від елітарної до масової і, як зараз вважають, до майже загальної моделі участі” [182, с. 107]. Вчений підкреслює, що “глобалізація спричинила знецінення всіх національних проектів, одним з яких є заклад (національно і державно орієнтований) університету. Якщо за університетом більше не стоять ідеї нації – дух і (національна) культура, то або необхідно визначити нові ідеї, або університет буде приречений здатися на милість всеосяжній логіці захисту прав споживачів. У межах цієї логіки університет, позбавлений сучасної національної і державної місії, існує просто для “продажу” свого освітнього “продукту” як бюрократична освітня корпорація” [182, с. 117].

Процес комерціалізації, з мовчазної згоди всіх урядів, охопив увесь світ. Як зауважує М.А. Мінаков, за приблизними підрахунками, на освіту витрачається два трильйони доларів, або одна двадцята світового валового внутрішнього продукту [320, с. 8]. Орієнтовно п’ята частина цих видатків припадає на приватний сектор. Корпоративний світ справляє небувалий вплив на систему освіти та формування її пріоритетів. Так, приватний сектор у всьому світі забезпечував освіту підручниками та оплачував навчання через місії, громадські організації чи інші канали. Слід відзначити, що, зробивши крок до комерціалізації, вищі навчальні заклади стають комерційними підприємствами з власними правами [88]. Тобто якщо уряд України в умовах економічної нестабільності та перебудови соціально-економічних відносин змушений скорочувати видатки, то це неминуче веде до послаблення прав, впливу і стимулюватиме приватний сектор. Всі заходи, що роблять вищі навчальні заклади для зростання шансів студентів на привабливу кар’єру на ринку праці, мають прямі економічні наслідки як для кожної особистості, так і для всієї держави і для міста, зокрема. Як зазначає О.Г. Білорус, переважна більшість підприємців та політиків почали розглядати систему освіти і глобальну вільну ринкову економіку як нерозривне ціле [33, с. 77].

³⁰
 Національна школа спрямована на забезпечення наших національних шансів у світовому змаганні за сфери ринку. Як

Показники видатків на освіту	Роки					
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ВВП	54516	81519	93365	102593	127126	179952
Зведений бюджет	24302,8	34182,8	34312,7	31195,7	34820,9	38191,4
Видатки на освіту	2931,8	4006,7	5033,7	4564,2	4719,5	5522,5
У % до ВВП	5,4	4,9	5,4	4,4	3,7	3,1
У % до зведеного	12,1	11,7	14,7	14,6	13,5	14,4

слушно зауважує О. Тоффлер, будь-яка освіта спирається на образ майбуття. Якщо цей образ майбуття глибоко помилковий, то його шкільна система неминуче обдурить свою молодь [485].

Система освіти України має виходити із передбачення, що потрібно знати й уміти випускникам університетів, її різним соціальним групам, у тому числі й вітчизняним олігархам, щоб постійно зростав національний валовий внутрішній продукт (ВВП). Освіта, якщо вона організована на сучасному рівні, а саме – поєднує можливість навчання на робочих місцях з впровадженням навчальних програм високого рівня, наприклад, за магістерською програмою з ділового адміністрування, Master of Business Administration (MBA), як для нового, так і для діючого персоналу кадрів, могла б значно вплинути на роботу адміністрацій в Україні, “встановлювати нові, чесніші й раціональніші принципи суспільної стратифікації” [121, с. 104].

Загальний розмір видатків держави на освіту є виразним показником відношення до освіти у суспільстві. Так, дані про державні видатки на освіту в Україні з 1995 по 2000 рік наведені у табл. 1.1 [494, с. 75]. Вочевидь тенденція фінансування закладів усе більше за рахунок інших джерел, які доповнюють державне фінансування. Експертами ЮНЕСКО визначена мінімально можлива частка видатків держави на освіту у 3,5%. У разі зменшення цієї частки, на їх думку, неминучим стане розпад інфраструктури освітянської

системи.

Таблиця 1.1

Державні видатки на освіту в Україні (млн. грн.)

У 2000 році видатки державного бюджету на 1 студента денної форми навчання у вищих навчальних закладах становили 798,4 грн., або 146,5 \$ США. Видатки на 1 студента денної форми навчання з урахуванням усіх джерел, як то державні, приватні, галузеві та підприємств, становили 1760,5 грн., або 323 \$ США [124; 494].

С.Ф. Клепко наводить дані з дослідження, що провели американські вчені, “визначивши “робочий довічний заробіток” як суму заробітків за продуктивний життєвий період від 25 до 64 років... що за все своє життя випускники середньої школи можуть очікувати у середньому на заробіток 1,2 млн. дол.; володарі ступеня бакалавра – 2,1 млн. дол.; а особи зі ступенем магістра – 2,5 млн. дол. Значно вищий заробіток мають особи з докторським (phd) ступенем (3,4 млн. дол.) і професійними ступенями (4,4 млн. дол.). У 1999 році середні річні доходи становили \$ 18.900 для аутсайдерів середньої школи (dropouts) та \$ 25.900 для випускників середньої школи, \$ 45.400 – для випускників коледжів і \$ 99.300 для осіб з професійними ступенями (доктори медицини, дантисти, ветеринари та юристи). Отже, статистично підтвержене значення одержання освітнього ступеня для величини заробітків показує, що на Заході цінується не лише активна публікаційна і дослідницька діяльність без врахування наукового ступеня, скоріше остання неможлива без першого, і навпаки” [189, с. 120-121].

Кількість студентів у розрахунку на 10 тисяч чоловік населення в 1995 році у середньому в державах світу становила 143. У 2002 році в Україні кількість студентів у розрахунку на 10 тис. чоловік населення становила 348 [489].

У відповідь на глобалізацію в усьому світі створюються консорціуми університетів, що дозволяє задовольняти потребам молоді до поширення асортименту послуг у сфері освіти. Найефективнішим способом входження у світ дистанційного навчання університети вважають створення на базі новітніх інформаційних технологій високоякісних програм для вищої освіти. Найбільша педагогічна новація в університетах – це опора на

новітні технології навчання, нові форми оцінки рівня знань, нові інтерактивні засоби організації навчання, індивідуальна форма взаємодії, що робить дистанційне навчання привабливішим за традиційні очні курси.

Сучасна організація навчального процесу в університетах спирається на надання студентів свободи у виборі значної кількості та певної послідовності з вивчення окремих курсів. Така ж свобода вибору належить і викладачеві [122, с. 17].

В.Е. Ходаков звертає увагу на наступні закономірності реформування освітніх систем у світовому суспільстві, які обумовлені рядом загальних причин під впливом глобальних факторів [515, с. 91-92]:

- Демографічний вибух наприкінці 40-х років зумовив у 1960-1975 рр. вибух чисельності студентів у світі з 12 до 34 млн. [197]. За матеріалами О.В. Глузмана, “наслідком відкритого прийому у вузі є зростання континенту студентів за останні десять років: у США, Франції – у 3 рази, у Японії, Англії – у 2,5 рази, у Німеччині – у 2 рази” [91, с. 25].
- Вибух наукової інформації призвів до того, що сучасна людина задавлена інтенсивно наростаючою лавиною нових знань.
- Ріст виробничої мобільності обумовлює динамічний характер зникнення старих та виникнення нових професій, збільшення резерву кадрів зі все зростаючою кваліфікацією, міграцію працездатного населення із сільської сфери у виробництво.
- Збільшення впливу науки і сучасної техніки на життя суспільства та окремої особистості [501, с. 211].
- Розвиток засобів масової інформації та комунікації, особливо телебачення та новітніх форм зв’язку [89; 224].
- Збільшення вільного часу, коли людина не зайнята на виробництві за рахунок впровадження нової техніки та технологічного процесу.
- Ріст добробуту.
- Демократизація різних форм соціального життя [441, с. 183; 501, с. 209].
- Суттєве зростання середнього віку життя людей за рахунок розвитку охорони здоров’я та прогресу у медичній науці.
- Зростання загрози деформації геофізичного середовища життєдіяльності людини.
- Розповсюдження “хвороб” цивілізованого світу, поява їх нових форм, зростання злочинності серед молоді.

Наведемо загальні характеристики університету “нового типу”, або “глобального університету”. На думку Р. Мейсона, “нові” університети діють таким чином: студенти з різних країн світу мають можливість спілкуватися між собою та з викладачами; викладачі та заклади чітко заявляють своє намагання залучити студентів з різних країн; зміст курсових матеріалів орієнтовано на інтернаціональний склад студентства; для підтримки та управління навчанням студентів з різних країн створюються організаційні та технологічні служби підтримки; навчальний процес не обмежено однією програмою та одним предметом, у ньому беруть участь більш ніж сто студентів” [601].

Безперечно, що економічні міркування є вирішальними для сучасних умов [140]. Але студентам потрібно набувати певних знань і навичок саме для того, щоб конкурувати в глобальній економіці. Крім того, кваліфікований кадровий потенціал слугуватиме країні дієвою зброєю у глобальному змаганні [118, с. 248].

Ми поділяємо думку О.П. Дем’янчук, що сучасна університетська освіта робить наголос на розвиток комунікативних здібностей, творчих задатків та пристосованості до динамічних змін. Власне, ці навички покликані слугувати перш за все економічним намірам [122, с. 15]. Тому потрібні глибокі дослідження, щоб встановити, куди ведуть нас сучасні тенденції. У нашому глобалізованому, взаємозалежному світі ці аспекти сучасної системи освіти набувають міжнародного характеру. Сьогодні освіта – це серце суспільства знань.

Як переконливо доводить Г.Е. Дейлі, економічне зростання в результаті призведе до глобальної кризи, якщо уряди не досягнуть згоди щодо рівномірного розподілу прибутків, соціальної рівноваги, захисту довкілля як для існуючого покоління, так і для нащадків [118]. Зазначений комплекс проблем вдасться розв’язати лише завдяки виваженій політиці, переходу до концепції сталого розвитку, на першому етапі, в галузі освіти і, у подальшому, суспільства та цивілізації.

Підґрунтя концепції сталого розвитку людства, на нашу думку, було закладено ще молодим сенатором Вільямом Фулбрайтом, який започаткував найдавнішу і найміжнароднішу програму наукових обмінів США, що діє з 1946 року. Ось як М. Богачевська-Хомяк описує формування ідеї цілісності та

взаємозалежності світу В. Фулбрайтом: “Розглядаючи попелище Європи й розмірковуючи, як запобігти повторення таких війн, він вирішив, що тільки вмінням думати про світ як одну глобальну одиницю людство збереже себе. Це можливо лише за умови пізнання інших суспільств” [40, с. 6].

Усвідомлення обмеженості природних ресурсів Землі та досягнення кількісної межі їх експлуатації внаслідок діяльності людства дозволяє зробити висновки про наближення розвитку цивілізації до точки біфуркації, де з високою вірогідністю можливий перехід до катастрофи у життєдіяльності людства у сферах екології, економіки та соціології. Людство змушене виробити та перейти на нову концепцію розвитку цивілізації, і такою концепцією, починаючи з 1992 року, на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро прийнята концепція сталого розвитку.

М.М. Моїсєєв у своїй “теорії універсального еволюціонізму” визначає, що “розробка такої стратегії здається найфундаментальнішою проблемою науки за всю історію людства” [326, с. 66]. Вчений визначає, що “якщо людина не знайде необхідного ключа до своїх взаємовідносин з Природою, вона приречена на загибель” [326, с. 11].

Ми поділяємо точку зору І.Р. Пригожина, що “закони рівноваги мають високу узагальненість: вони універсальні” [400, с. 54]. Закони природи, які мають всеохоплююче значення, інколи називають принципами. Розмірковування над цим привело нас до висновку про концептуальну єдність принципів сталого розвитку, індивідуалізації діяльності професіонала, безконфліктної педагогіки, педагогіки добра І.А. Зязюна [158], онтопедагогіки, чи педагогіки розвитку особистості, інвайронментальної педагогіки [343], чи педагогіки гармонії.

У дослідженні В.І. Супрун наведені такі групи рушійних сил, які обумовлюють глобальні процеси, глобальний характер перетворень [475, с. 2], у тому числі університетської освіти: всеохоплюваність виробничих та технологічних процесів. При цьому винахід відбувається в одній країні, розробка – в іншій, а виробництво – у третій; „робоча сила” ще на початку 70-х років почала пересуватися з країни в країну. Динамічно зросла і внутрішня міграція. Так, американці змінюють місце проживання в середньому 14 разів за свій життєвий цикл; “торгівельний бум”, який набуває інтернаціонального характеру; гроші змінюють свою

приналежність зі швидкістю електронних сигналів, інформаційні потоки змивають усі кордони; “тотальне забруднення” оточуючого середовища і пограбування природних ресурсів торкається усіх країн; “стандартизація” споживчих смаків та переваг розповсюдження американської “масової культури” на всі континенти і всі прошарки суспільства, що призводить до нівелювання, знищення національних особливостей та рис; “розпад системи соціалізму”, крах СРСР та занепад Росії – найвагоміший прискорювач світової реструктуризації.

Наслідком виникнення та акселераційної дії зазначених рушійних сил виступає дисбаланс функціонування різних соціальних підсистем, що, в свою чергу, веде до особистісного дисбалансу. Інтенсивність та частота впливу цих рушійних сил на кожну людину істотно зростають. Її звичайні уявлення руйнуються, адаптаційні механізми не встигають адекватно реагувати на постійний потік змін, що відбувається. Людина хапається за будь-які уявлення, які здаються їй надійними та усталеними. Саме тому почала розвиватися більш повно ідея про сталий, збалансований розвиток, де головним пріоритетом виступають люди, а не цифри економічного зростання.

Глобалістика як наука XXI століття вводить у концепцію сталого розвитку два кількісних критерія [502, с.40]: щільність потужності антропогенного навантаження на континентальну частину, що орієнтовно не повинна перевищувати 70 кВт/км². (хоча дослідження свідчать, що для сьогодення ця норма “перевищена майже в два рази); гармонійна взаємодія людства і біосфери у необмежений за терміном час буде досягнута, “якщо відношення прибутків 20% найбільш багатих до прибутків 20% найбідніших (індекс дисгармонії суспільства) не буде перебільшувати 10-15 (зараз для світу в цілому він перебільшує 60!)”.

У проведеному дослідженні А. Федотов робить висновок, “що економічний ріст (усереднений по планеті) мусить бути зупинений і трансформований у гармонійний розвиток людства, тобто у процес вдосконалення самої людини, її творчих та духовних начал, у процес накопичення знання та вдосконалення технологій при квазінульовому економічному рості. Розвиток людства не має межі...” [284, с. 39]. А. Федотов ставить “до освіти як до відображення наукової картини світу” [502, с. 41]. А у контексті нашого дослідження згадане дозволяє підтримати тезу, що “освіта – це модель наукової картини світу”.

На думку Філіпа Олтбека, “із зростанням комерціалізації вищої

освіти цінності ринку здійснили вторгнення у кампус [552]. Одним із головних чинників є зміна у відношенні суспільства до вищої освіти – воно зараз бачиться як “приватне благо”, що приносить користь тим, хто навчається або займається дослідницькою діяльністю. З цієї точки зору представляється виправданим, що користувачі повинні платити за цю послугу, як вони платять за всі інші послуги. Надання знання стає ще одним видом комерційної згоди. Основний провайдер суспільних фондів – держава – все в більшій мірі не бажає чи не може надавати ресурси, що потрібні для розширення сектора вищої освіти. Від університетів та інших навчальних закладів очікують знаходження як можливо більшої кількості джерел самофінансування. Вони зобов’язані у більшому ступені думати про себе як про бізнесові підприємства і у меншому – як про навчальні заклади”.

За Яном Садлаком: “Відверте визнання того, що глобалізація стала постійною рисою нашого соціального, економічного та культурного простору, суттєво важливо, щоб використати те, що вона пропонує, а також запобігти небезпекам, які вона несе із собою” [612, с. 106]. Зрозуміло, що глобалізація нікуди не зникне, бо вона прийшла у регіон. Там і залишається.

На думку Джона Уррі, існує два шляхи реагування на виклик глобалізації для вищих навчальних закладів [630]. “Спроби захищати свій статус “державних” установ наштовхнуться на повне небажання слухати, і тоді можна буде очікувати нерівномірної приватизації” та “зростання регулювання діяльності вищих навчальних закладів, що зберігається із досвідом багатьох інших галузей діяльності та видів занять”.

Процеси глобалізації обумовлюють перегляд таких фундаментальних визначень, як демократія, громадянство, свобода та політика [575], а також соціальної ролі університету [121, с. 104]. Виникнення глобального ринку, глобальної економіки та зниження ролі держави потребують врахування нових відношень між державою та університетом в епоху глобалізму [622; 634].

Процеси глобалізації обумовлюють нові технології, новий склад студентів із зростанням розбіжностей за віком, поширюється навчання у другий раз тих, хто працює, та тих, хто навчається протягом усього життя. Утворюються нові провайдери вищої освіти: комерційні корпоративні університети, віртуальні університети, змішані (традиційні та віртуальні) провайдери. Спостерігаються нові та все більш глобальні і конкуруючі сподівання студентів, що орієнтовані на ринок та бажають успіху суспільства [626].

Ми погоджуємося із Шейлою Слафтер та Ларрі Л. Леслі, що

“зміни, які зараз мають місце, такі великі, як зміни в академічній праці, що відбулися в останній чверті XIX століття... Глобалізація політичної економіки наприкінці XX століття дестабілізує моделі університетської професорської праці, що склалися за останні сто років” [620, с. 1]. Вчені роблять висновок, що “вища освіта як у плані навчального закладу та факультету, так і у плані його робочої сили стоїть перед обличчям змін, безпрецедентних у нашому столітті”. Наукові дослідження у галузі вищої освіти опинилися перед сполученням нової якості та нової кількості.

Як зауважує І.Г. Панченко, для мешканців регіону велике практичне значення має вирішення практичних регіональних питань, що виникають і які ставить життя [364, с. 40]. З точки зору батьків, замовників, їм потрібні відповіді на кожному з етапів розвитку дитини, починаючи з загальноосвітньої школи, вищого навчального закладу та місця працевлаштування, майбутньої роботи з позиції щастя, благополуччя дитини. Все це і обумовлює потребу у моделі регіональної системи університетської освіти, що охоплює означені етапи у життєдіяльності людини та дозволяє оцінювати рівень її розвитку.

На думку Л.Ф. Удотової, людський розвиток визначається як “процес розширення можливостей людей вибирати шляхи і засоби підвищення якості (стандарту) свого життя” [490, с. 254]. Дослідниця спирається на міжнародний досвід, визначення, коли зміст поняття “людський розвиток є процесом розширення людського вибору і досягнення рівня добробуту людей” [592].

З урахуванням концепції сталого розвитку людства ми дійшли висновку, що під сталим людським розвитком слід вважати неперервний процес розширення можливостей для вибору людиною власних шляхів та засобів підвищення якості свого життя за рахунок саморуху, власних зусиль та намагань, а не за рахунок поглинання невідтворюваних енергії, речовини та ресурсів, і при цьому не за рахунок та без позбавлення майбутніх поколінь задовольняти свої потреби у якісному житті.

Процес навчання триває довгий час, в який змінюються як сама університетська система освіти і оточуюче середовище, екологічні, економіко-соціальні охоплюючі системи, так і критерії оцінки та самооцінки, важливість, значущість, пріоритетність показників і сама людина, що оцінює. Тобто потрібна модель, що враховує ці зміни. Потрібна модель розвитку університетської системи освіти, що містить як суб'єкт і умови оцінки, так і об'єкт оцінки з позиції характеристик, індексу людського розвитку.

Один з можливих шляхів розв'язання означених проблем пропонує Л. Вербицька. Вчений зазначає, що “необхідне формування регіональних міждисциплінарних наукових проектів для рішення, у першу чергу, екологічних, соціальних та економічних регіональних проблем, розробки тактичних і стратегічних планів розвитку, побудови сталих моделей для прогнозів, що враховують різноманіття чинників, які впливають на стан регіональної економіки і соціальної сфери” [58, с. 22].

На університетські системи освіти Центральної та Східної Європи впливають: перетворення на місцях, що характерні для проблем локального, місцевого рівня; у регіоні, що почалися з 1989 року, та характерні для проблем національного рівня; більш довгострокові глобальні перетворення, що характерні для міжнародного рівня. Неврахування цих трьох рівнів впливу означає нерозуміння десятиріччя невдалих спроб реформувати систему вищої освіти у цій частині світу у більш широкому контексті глобальних соціально-економічних та культурних змін. Реформування університетів поза контекстом їх ролі, що з далеких часів орієнтована на державу-націю, їх місця та функції відповідно до гумбольдтівської моделі в умовах нової постнаціональної епохи глобалізму залишається суто неповним [596; 612]. Важливо зрозуміти, що у попередньому десятиріччі не зовсім вдалих реформ вищої освіти у Центральній та Східній Європі докорінно змінилося соціально-економічне середовище. Держави суттєво зменшили рівень фінансування вищих навчальних закладів та почали реформувати державний сектор [630].

Існуючі університети, якщо бажають задовольняти потребам регіону, вимагають модернізації таким чином, щоб здобути підприємницький характер, а його адміністрація – структуру та поведінку вищого управлінського ланцюга корпорації. Діяльність університету мусить орієнтуватися на отримання прибутку, на пошук найкращих можливостей. Більше того, на адміністрацію не повинна впливати традиційна колегіальність, що на практиці досить неефективна та має негативні наслідки. Зміст підприємницької діяльності університету – обслуговування регіону у взаємовигідних та прибуткових напрямках. Прикладом підприємницької діяльності може слугувати “новий” Каталонський політехнічний університет, що утворено шляхом поєднання трьох колишніх університетів [21].

Сучасний університет у регіоні підвищує культурно-освітній рівень; підвищує можливості працевлаштування; глобалізує регіон шляхом поєднання місцевих можливостей із глобальними реаліями, а також притягує кваліфіковані людські ресурси та підприємства, що базуються на знаннях.

Як визначає Майкл Шетток, університет для місцевої громади є “плацдармом, що поєднує її із глобальним суспільством” [620, с. 130]. Створення наукових парків та проведення прикладних досліджень, розробка інноваційних програм для бізнесу – все це перетворює університет у ядро економічного розвитку регіону. У традиційному сенсі університет перетворюється у центр збереження традицій, культурного надбання, саморозвитку обдарованої молоді. Шляхом формування викладацького персоналу університет з часом починає визначально впливати на розвиток початкової та середньої освіти на локальному рівні.

Глобальні процеси, що спостерігаються у практиках країн світу, по значимості та сутності впливу на системи університетської освіти у всьому світі висувають більше спільних, ніж відмінних проблем перед науковцями, освітянами та студентами. Як переконливо доводить М. Богачевська-Хомяк, “проблеми в українських й американських науковців-викладачів спільні: брак часу на власну працю, незадоволення низькою платнею та рівнем навченості теперішнього суспільства... як забезпечити достатнє фінансування, рівний доступ до якісної освіти, баланс між наукою та потребами ринку, досягти соціалізації учнів як самостійних продуктивних громадян країни, не зашкодивши ані розвиткові особистості, ані єдності держави” [37, с. 6].

Прийняттям у 1999 році Болонської декларації Європа вступила в епоху глобальних перетворень національних систем освіти країн континенту. Стратегічною метою цих реформ в освіті є створення принципово нової системи, яка б забезпечила реальну можливість кожній людині здобути й поновити свої знання протягом усього життя [141].

Таким чином, нами визначені основні глобальні процеси та проблеми світового рівня, саме у соціологічному аспекті сталого розвитку, що обумовлюють зміни університетської освіти [280]: глобалізація ринків праці та послуг, у тому числі навчальних; глобальний бум засобів зв'язку, масової інформації; глобалізація економіки та інформатизації; глобалізація торгівлі; гроші змінюють приналежність зі швидкістю електронних сигналів, інформаційні потоки змивають усі кордони; акселерація соціально-економічних та педагогічних процесів; інформатизація суспільства, перехід до “суспільства знань”; зміна цінностей; розширення структури університетської освіти від елітарної до масової та майже загальної; здобуття структури університетської освіти постнаціонального характеру; комерціалізація освіти, і передусім університетської;

виникнення та поширення інноваційних освітніх технологій; розширення свободи вибору навчальних програм, форм та часу навчання; зростання: кількості студентів; наукової інформації; мобільності; добробуту; вільного часу; демократизації; середнього віку тих, хто вчиться; злочинності; антропогенного навантаження на довкілля; інтернаціонального складу студентства; різноманіття форм навчання; часу навчання, впродовж усього життя; якості освіти; протиріччя між якістю освіти, що надають традиційні університети, та потребами сучасних практик, потребами людини; швидкостей; держава більше не бажає чи не може залишатися основним провайдером університетської освіти; шість ключових ідей: нові базисні вміння для усіх (інформаційні технології, іноземні мови, технічна культура, підприємництво, соціальні навички); більше інвестувань у людські ресурси; інновації у викладанні та навчанні; цінність навчання; переусвідомлення керівництва та консультування; наближення навчання до дому; адаптаційні механізми людини не встигають за цими змінами; фундаменталізація, гуманізація та екологізація, які спираються на новітні наукові уявлення про взаємодію природи та людини, співіснування людини з людиною, про загальні закони “універсального еволюціонізму”, без дотримання яких людство не має майбутнього.

1.2. Національна університетська освіта в умовах перехідної економіки

Якщо держава не ставить своїм головним завданням (метою) розвиток власної науки та освіти, вона не може бути носієм та творцем власних новітніх ідей та технологій, а стає споживачем застарілих знань, технологій, техніки і застарілої продукції інших країн. Конфуцій (551-479 рр. до н.е.) розробив принципи утворення гармонійного суспільства на шляху морального самовдосконалення людини та суворого дотримання церемоній у громадських відносинах. Він стверджував, що для розквіту держави потрібні три речі – багато хліба, сильне військо і належний стан розуму, тобто моральність як правителя, так і народу [515, с. 4].

У розвинутих країнах світу розвиток та зміни в освіті випереджають суспільні перетворення, утворюють основу та є гарантими незалежності нації. За роки незалежності України в усіх сферах суспільного життя сталися великі зміни. Торкнулися вони й університетської освіти, що обумовлює розгляд як соціально-економічних проблем її розвитку, так і спрямувань педагогічних

пошуків, досліджень, потреб реформування.

Запропонована у 1965 році на форумі ЮНЕСКО П. Ленграндом концепція “неперервної освіти” зорієнтована на втілення гуманістичної ідеї освіти, у центрі якої – людина, для якої слід створювати певні умови для повного розкриття усіх здібностей протягом усього життя [78; 89]. М.М. Солдатенков також надає глибокого значення сучасному багатоплановому принципу неперервності освіти, який висвітлює якісно інший тип взаємодії особистості та суспільства [342, с. 230]. Підкреслимо, що неперервне розкриття здібностей людини, підтримка та розкриття, тобто розвиток, усіх якостей людини протягом життя і є суттю, змістом сталого розвитку особистості відповідно до переваг та переконань людини, що змінюються з віком, людини у процесі життєдіяльності крізь усе життя. Фактично освіта протягом усього життя, як своєрідний процес життєдіяльності, стає характерною формою практичної діяльності людини [342, с. 241].

Спираючись на досвід та успіхи реформування освітніх систем, С.О. Сисоева визначає дві провідні тенденції – гуманізацію та технологізацію освітньої діяльності [342, с. 250]. При цьому технологічність освітнього процесу виступає одним з показників, параметрів його якості. Фактично мова знову ж таки торкається проблеми сталого розвитку освітянських інституцій та освітніх процесів, що у них реалізуються.

У проведеному дослідженні С.О. Сисоева дійшла висновку, “що творчість є цілісним процесом реалізації та самореалізації особистості. В процесі творчості реалізуються творчі можливості особистості і відбувається їх розвиток” [454, с. 11]. Проведений вченим аналіз показав, що творча особистість у психолого-педагогічних дослідженнях розглядається, як правило, “з точки зору творчого процесу педагога (Ю.К. Бабанський, В.О. Кан-Калік [173], М.Ф. Ломонова, М.Д. Нікандров, О.І. Піскунов, М.М. Поташник, Л.І. Рувинський, Н.Д. Хмель [514] та ін.), як інтегративна якість особистості вчителя (З.С. Левчук, Л.М. Лузіна, В.О. Лісовська та ін.), як критерій якісного становлення особистості вчителя (Н.В. Кічук [188])”. Дослідниця спирається на основні положення психолого-педагогічної системи В.О. Сухомлинського, де поняття “педагогічна творчість учителя включається у поняття педагогічної культури” [454, с. 12], на висновки Я.О. Пономарьова, який “визначив творчість як “механізм розвитку”, як “взаємодію, що веде до розвитку”. Отже, необхідними елементами організаційно-педагогічного устрою інноваційної університетської системи освіти сьогодення України є

принципи неперервності, гуманізації, технологізації та механізм творчої взаємодії, що ведуть до взаєморозвитку, сутність якої можна виразити словами древніх, латиною, як “Docendo discimus”, або, українською, як “Навчаючи вчимося”.

За результатами дослідження ефективності системи вищої технічної освіти Н.Г. Печенюк робить висновок, що тільки 25-30% студентів у своїх випускних дипломних роботах творчо та самостійно вирішують завдання проблемного характеру [378, с. 12]. Дослідник стверджує, що традиційні методи навчання у системі вищої технічної освіти не завжди стимулюють до самостійної чи творчої діяльності, до формування активної позиції. Для сьогодення України, як і для усіх розвинених країн світу, потрібні випускники університетів, творчі особистості, які здатні самостійно формулювати і розв'язувати нові задачі. Як доводить С.І. Архангельський, “у навчальному процесі вищої школи дедалі більший розвиток буде отримувати дослідницька діяльність студентів і творчий процес розв'язання ними науково-навчальних завдань. Дедалі необхіднішою стане така теорія навчання, яка б виконувала функцію розвідки, пошуку, виявлення нових засобів і навчальних форм” [18, с. 62].

Ми поділяємо думку М.І. Шкіля, що “навчальний процес в університеті організується на підставі сучасних технологій активного навчання, використання нових інформаційних технологій, орієнтується на формування гармонійно розвиненої особистості, яка постійно поновлює свої знання, має високу професійну компетентність і мобільність, швидко адаптується в нових умовах розвитку освіти” [543]. Підкреслимо, що гармонійний розвиток особистості ні в якому разі не є успішним розвитком одночасно з усіх дисциплін, що неможливо.

Схильності та здібності кожної людини різні. Тому актуальною потребою розвитку особистості є прагнення, заохочення та сприяння саморозвитку схильностей та здатностей, що притаманні, більш яскраві, більш виразні та виявлені у цій особистості. Потрібний розвиток, що гармонізує становлення людини, відчуття нею впевненості та схильності, корисності та доцільності як себе, так і інших людей, оточуючого природного середовища для сьогодення і майбуття.

У проведеному Б.О. Федоришиним дослідженні звернено увагу на той факт, що необхідність у професійному самовизначенні позначається на потребах людини, її ставленнях, інтересах. Формується внутрішня позиція особистості до професійної діяльності. В той же час спостерігається перекладання розв'язання

своїх власних проблем на інших осіб, відсутність достатніх та адекватних даних щодо професійної діяльності, що зумовлює зростання ймовірності помилкового обрання професії з негативними наслідками як для особистості, так і для суспільства [500].

Ми повністю погоджуємося з думкою Н.Ф. Григор'єва та А.В. Арсентьєвої, що оволодіння навичками самостійної роботи, формування готовності до самоосвіти та розвитку творчих здібностей, об'єднання навчального матеріалу у змістовні блоки – усе це набуває важливого значення [102, с. 15]. Це природним чином формулює завдання з розробки нової системи управління за умови подолання державного монополізму в організації та змісті навчання, виховання та формування нової генерації, створення творчої атмосфери, як вважає П.І. Дроб'язко, всередині колективу і у зв'язках з оточуючим середовищем, створення нового механізму управління [130, с. 172].

Дослідженню механізмів підвищення ефективності навчального процесу у вищих навчальних закладах присвячені роботи Н.Ф. Тализіної [478; 343], де вбачається творча дослідницька компонента у кожному з трьох типів завдань, що зумовлені [479, с. 26-27]: науково-технічним прогресом; потребами суспільства та країни; регіонально-галузевими завданнями, специфікою професійної відмінності.

За переконаннями А. Портнова, “істотними аспектами проблеми є також: вплив стосунків “центр – периферія” на стан української вищої освіти. Відомо, що коли українських істориків картали за цитування Грушевського, то в московських метрів із цим ніколи не було проблем, і саме в Москві вдавалося захистити дисертації, що їх Київ відхиляв за “націоналізм”...; вплив Заходу на розвиток підсоветської української гуманістики (навіть передрук українськими діаспорними виданнями деяких статей підсоветських істориків або поміщення їхніх оригінальних публікацій під псевдонімами)...; цензура і самоцензура, компроміси, на які доводилося йти (наприклад, у виданні “Документи Богдана Хмельницького” автентичне листування гетьмана з турецьким султаном уміщено під рубрикою “Сумнівні документи”)”... [390, с. 16].

Освіта завжди служила провідною інституцією розвитку суспільства та цивілізації. Ми поділяємо думку Ч. Куписевич, що освіта виступає як [232, с. 157]: провідний механізм соціокультурної спадкоємності у розвитку суспільства; відтворення духовного потенціалу країни та розвитку особистості; родова потреба, форма життя у суспільстві, що швидко змінюється; механізм відтворення науки та культури; база збереження історичної та національно-

етнічної самоідентифікації народу; базис сучасної економіки, інтелектуального, наукового та освітньо місткого потенціалу, основ національної безпеки; умова історичного здоров'я нації; головний механізм відтворення та розвитку суспільного інтелекту. В сучасних умовах відбувається інтелектуалізація виробничих сил суспільства, що забезпечує 40-70% приросту національного прибутку, в економічно розвинутих країнах, за рахунок зростання знань та рівня освіченості населення [515, с. 6]. Провідною ідеєю у розвитку університетів стає підготовка випускників високого професійного рівня до виконання поліфункціональних обов'язків та перехід в організації навчального процесу на принципи міждисциплінарності [467, с. 13, 19].

Для сучасних умов все більш необхідним є здібності до навчання, сприймання величезного потоку інформації, швидкого здобуття нових знань та володіння новими навичками і вміннями, спроможність та здібність швидко засвоювати, адаптуватися до нових умов та задач, ситуацій, що весь час змінюються. Ми вважаємо, що потрібне створення таких умов в Україні, щоб людина могла здобувати соціально необхідні знання та вміння, щоб зазначена можливість була досяжна максимально потрібній кількості людей. Потрібно створити необхідні умови для продовження освіти, поновлення, підтримки та підвищення мінімально потрібного рівня вмінь, що і надалі буде неухильно підвищуватися.

Як підкреслює О.М. Новіков, відкриття можливості навчання в університетах для більш широкого кола молоді не може відбутися, якщо не відбудеться зміна самих університетів, як внутрі закладу, так і по відношенню до інших "систем, що навчають". Відбувається неухильний процес взаємопроникнення, утворення різноманітних типів комплексів, консорціумів, об'єднань [350].

У конкурентній боротьбі на ринку освітніх послуг, що формується у всіх регіонах України, конкурентні переваги отримує той університет, який через загальний фонд науково-педагогічних кадрів, що є сталим для умов конкретної місцевості, регіону, робить можливою пропозицію щодо по-справжньому "підігнаних" освітніх послуг на засадах індивідуалізації навчання.

Система вищої освіти України потребує модернізації та розвитку, що і є головною задачею в галузі національної вищої школи на початку третього тисячоліття [141; 217; 456]. Суспільству потрібна "свідомість, що випереджає", яку може сформувати лише університетська система освіти, яка випереджає розвиток суспільства, що заснована на інтеграції з фундаментальною наукою [201, с. 28; 350]. Пріоритетною задачею державної політики у галузі освіти

повинна стати підготовка та перепідготовка викладачів та керівників. Саме ці професіонали мають істотно вирішальне значення для її розвитку. Прискорення процесів еволюції для кожної системи, що має властивість до самоорганізації, є характерною ознакою наближення системи до точки біфуркації. В цій критичній точці система може перейти до якісно нового шляху розвитку. Це може бути перехід до нової стратегії розвитку цивілізації на підґрунті наукового знання чи перехід до глобальної катастрофи.

Проаналізуємо інформацію щодо структури системи вищої освіти України станом на 1995 рік [403, с. 171-172]. Державний сектор: класичні університети – 14; технічні університети – 45; академії – 30; інститути – 72; училища, технікуми, коледжі (ВНЗ I-II рівнів акредитації) – 740. Вищих навчальних закладів, що засновані на інших формах власності, – більше 90. Загальний контингент студентів становить понад 1,5 млн. На початок 2002/2003 навчального року мережа ВНЗ I-IV рівнів акредитації включає 997 закладів [141, с. 229], у яких навчається майже 2,3 млн. студентів. До сектора державної та комунальної форм власності належать ВНЗ I-V рівнів акредитації – 590, а ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 232, у яких навчається понад 2 млн. студентів. До сектора недержавної форми власності станом на 1 січня 2003 року належать 78 вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, у тому числі коледжів – 42; технікумів – 25; училищ – 11, у яких навчається 52 тис. студентів. Чисельність ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 93, у тому числі університетів – 8; академій – 5; інститутів – 80, у яких навчається 145,9 тис. студентів [141, с. 77]. Динаміку зростання ВНЗ наведено згідно з офіційними даними МОН України [124].

На нашу думку, зусилля у вирішенні проблеми модернізації діючих та утворення нових вищих навчальних закладів в Україні є природною відповіддю активної інтелігенції, науковців системи вищої освіти на задоволення потреб суспільства у високоякісній освіті, освіті протягом усього життя, освіті інноваційного характеру, що відповідає змісту соціально-економічних перетворень як у глобальному та національному, так і у регіональному вимірах. За станом на 1995 рік, студентами в Україні стають приблизно 35% випускників загальноосвітніх закладів [403, с. 171]. У той же час у Японії – 70%, США – 62%, Франції – 58%, Німеччині – 65% [221; 515, с. 11]. Отже, нагальною потребою є планування гуманітарної політики держави, яка суттєво залежить від прогнозу на майбутнє.

Найбільш виваженим та перспективним шляхом розвитку університетської системи освіти та збереження інтелектуального

наукового потенціалу України є запрошення та включення найбільш активної частини наукових працівників у діяльність університетів. Структура системи університетської освіти різних країн за різними напрямками наведена у [515, с. 76].

Головними цінностями у XXI столітті у суспільстві та економіці знань стануть: природа, людина та її духовність, культура, знання та здоров'я, а технології будуть слугувати всьому цьому [118, с. 51]. Вища школа України активно формувалася у період індустріалізації. Пріоритети сучасних випускників шкіл та їх батьків близькі до тих, які характерні для розвинутих країн світу. Тобто існують протиріччя та дефіцит місць на спеціальності, які пов'язані з економікою, менеджментом, правом, іноземними мовами та політологією. Але ці пріоритети та університетська освіта ще у меншій мірі відповідають економічним реаліям країни. Як зауважує Г.П. Васянович, “в умовах реформування освіти, однією з провідних ідей якого є національне відродження, поєднання з втіленням у життя загальнолюдських цінностей, відповідальність перспективного змісту виходить на передній план” [55, с. 506].

При аналізі вищої школи України В.О. Міщенко і С.В. Науменкова наводять думку економістів, філософів та політологів щодо взаємозв'язку освіти “з концепцією стійкого розвитку та розглядають її як найпотужнішу виробничу силу, якою людство почало опанувати тільки у XX столітті”. Дослідники звертають увагу на підсумковий документ конференції Нобелівських лауреатів “На порозі XXI століття: небезпека і перспективи”, яка відбулася у Парижі у 1988 році, де визначено: “Освіта повинна мати абсолютний пріоритет у бюджетах всіх країн і сприяти розвитку всіх видів творчої діяльності” (п. 7)” [321, с. 6].

Загострюється проблема забезпечення кадрового потенціалу університетської освіти. Найбільш типовим є співвідношення чисельності між категоріями викладацького складу: аспірантами, асистентами та доцентами з професорами – як 2:1:5. Коефіцієнт мобільності для кожної з груп зменшується та має такі орієнтовні значення: 50% – при переході з 1-ї до 2-ї групи та 15% – з 2-ї до 3-ї групи. Відсів з 3-ї групи несуттєвий [515, с. 84]. Ми поділяємо думку В.Є. Ходакова, що коли не запланована ротація чи оновлення викладацького корпусу, тоді не слід розраховувати на чутливість цього соціального інституту до інновацій, до нових технологій та методик.

У квітні 1991 р. Президент США підготував послання до Програми “Америка-2000: освітня стратегія”, де зазначав: “Усім тим,

хто хоче бачити дійсне покращення у американській освіті, я кажу – не буде відродження без революції. Для студентів завтрашнього дня, наступного покоління ми повинні створити нове покоління американських шкіл. Для всіх інших, дорослих, які вважають, що їхні шкільні дні вже закінчилися, ми повинні стати нацією студентів та визнати, що навчання – це справа усього життя” [515, с. 89-90].

Ось як висвітлює процес реформування вищої педагогічної освіти І.А. Зязюн: “Часом втрачаються ті добрі традиції, які роками вироблялися у педагогічних інститутах, і особливо практична підготовка вчителя до здійснення магічної педагогічної дії. У створених педагогічних університетах спостерігається посилення теоретичного абстрагування, що призводить до відриву студентів від реалій повсякденного життя школи. Формується установка на “вищість” теоретичних абстракцій над потребами практики. Значно збільшується серед тих, хто навчається, кількість осіб з невизначеною професійною спрямованістю. Такі студенти ідеально адаптуються до пізнавального конструктивізму і зовсім випускають з уваги найосновніше для вчителя – формування професійно необхідних якостей, постійний саморозвиток власної педагогічної майстерності” [158, с. 302].

В.П. Андрущенко звертає увагу на той факт, що потрібна вільна конкуренція у сфері науки та освіти як одна з головних складових у підґрунті сучасної вищої школи. Слід прийняти управлінські рішення, тобто ввести адміністративний зворотний зв’язок, який спрямований на підвищення ступеня ротації кадрів, рівня викладання, наукових досліджень [14, с. 6]. Диплом бакалавра чи магістра у динамічній економіці та “працюючій” науці, так само як і ступінь та звання, – це, образно кажучи, своєрідне запрошення для участі у конкурсах. Тому при наявності багатьох кандидатів на одну і ту ж вакансію диплом – лише необхідна умова. Але достатня умова – це здібності та рівень знань і вмінь.

Як зазначає Г. Макбурні, основні функції університетської системи освіти – це навчання, дослідження й обслуговування співтовариства [261, с. 115]. Процеси глобалізації спираються на використання інформаційно-комунікаційних мереж. Запозичуючи зі спеціалізованих міжнародних ресурсів, з’являється можливість більш ефективної організації підвищення власної кваліфікації, ніж в умовах традиційного університету, оскільки заощаджуються кошти на утримання спортивних споруд, великих бібліотек, іншої університетської інфраструктури. О.П. Дем’янчук, С.Ф. Клепко, І. Березовська звертають увагу на той факт, що випускники

університетів змушені докладати значних зусиль, щоб зарекомендувати себе, добитися перемоги у грантах. Ця нестабільність їхнього стану стимулює високий рівень активності, зростання творчого потенціалу [121; 26; 189]. Система грантів, практика роботи разом з вченими в університетській системі – все це приводить до необхідності навчитися легко адаптуватися до нових умов, які швидко змінюються і очікують майбутніх випускників, застосовувати знання та вміння, які придбали при опануванні фундаментальними дисциплінами, до вирішення конкретних завдань у новій предметній галузі [211, с. 12].

Виникає спокуса у підготовці яскравих, самобутніх творців у межах своєї галузі, які не претендують на власну думку та громадянську гідність поза сферою своєї професійної компетенції, творців, яких можна поставити у стан обслуговуючого персоналу, технічних виконавців чи звичайних прохачів. Це розколює еліту, робить її значно слабкішою та незахищеною, ніж це необхідно для країни. Ми цілком погоджуємося із твердженням В.А. Козакова, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНОВСЬКОГО, О.С. ПОНОМАРЬОВА, що Україні потрібна концепція елітарної освіти, яка нерозривно пов'язана з довгостроковими національними цілями і майбутнім України, що твориться зараз [198; 481].

Характерну проблему, яка пов'язана з роллю яскравої творчої еліти у житті держави, сформулював англійський письменник та фізик Ч.П. Сноу: “У всіх великих індустріальних країнах спостерігається одне цікаве явище. Потреба у талановитих людях, спроможних виконувати роботи першочергової важливості, здається більшою, ніж може дати країна, не залучаючи надзвичайних засобів, і ця диспропорція стає з роками все більш відчутною. Як наслідок, ці країни відчувають нестачу в розумних та компетентних людях, які погоджуються займатися цікавою роботою, але без цих людей неможливо добитися, щоб коліщатка державної машини рухались без порушень” [515, с. 105].

Потрібне творче середовище, яке частіше формується завдяки сумісній роботі активних фахівців та здібної молоді. Утворенню такого середовища сприяє інтеграційна структурна політика. Як зазначає В.Є. Ходаков, проблема відсутності роботи за фахом для дуже талановитих випускників університетів є однією з найбільш гострих для вітчизняної елітарної освіти. Замість планки, навіть дуже високої, перед цими людьми виникає стіна [515, с. 72, 112]. Існуючі конкурси в університети значною мірою пов'язані з відсутністю достатнього фонду робочих місць для молоді, які б відповідали тому

соціальному статусу, який очікують вони та їх батьки.

Спостерігаються системна криза та структурна деградація вищої школи України [515, с. 70], яка знаходиться у несталому стані і потребує системного аналізу з метою вироблення стабілізуючих впливів. Звернемо увагу на соціально-економічні умови, у яких діє система університетської освіти України [515, с. 113-117]:

- Економіка України знаходиться на шляху деградації та перетворюється у напівсировинний придаток світової економіки. Для багатьох наукомістких галузей спостерігається спад виробництва до 70%. Як зазначає О.Г. Білорус, “за період кризи 1991-2001 рр. Україна втратила 75% ВВП й близько 15 млн. робочих місць” [33, с. 79]. Це призвело до того, що значна частина випускників технічних вузів не змогли працевлаштуватися за спеціальністю, яку вони отримали. В свою чергу це призводить до старіння інженерного корпусу, неспроможності виробництв до інновацій, зменшення кількості та зниження рівня наукових досліджень, фактичної відсутності ротації науково-педагогічного корпусу і, як наслідок, зниження рівня вступаючих у ці інститути. Як результат цієї тенденції – загострення проблеми дефіциту фахівців, які вміють перетворювати ідеї у конкретні вироби, товари, продукти та послуги.
- При низькому рівні підготовки абітурієнтів, при старіючій матеріальній базі інститутів, при порушенні зв'язків навчання з вирішенням конкретних задач навчання носить характер суто надання інформації. У викладачів та студентів знижується зацікавленість до аналізу практичних питань, поширюється некритичне, ознайомлювальне оволодіння розділами фундаментальних дисциплін [422, с. 59].
- На ринку праці України утворилася ситуація, коли на одну вакансію (для ряду спеціальностей), наприклад, на початок 1998 р. існувало три зареєстрованих у службі зайнятості, але вже на кінець 1998 року – шість. Значна частина випускників вищої школи іде у комерційну діяльність. Це негативно впливає на відношення як студентів, так і викладачів до цих спеціальностей, а багато студентів сприймає своє перебування в інституті як відстрочку перед діяльністю на виробництві та військовою службою.
- Спостерігається зниження зацікавленості висококваліфікованого професорсько-викладацького складу до викладацької діяльності. Це пов'язано з погіршенням матеріального становища вузівських працівників, коли значна частина працівників університетів

опинилась за межею бідності. Викладачі змушені працювати у декількох закладах або займатися роботами, які не пов'язані з навчальною діяльністю. А це, перш за все, веде до втрати кваліфікації.

- Відчувається тенденція погіршення структури викладацького корпусу, старіння кадрів та відтік молодих викладачів у комерційні структури, зростає рівень незадоволення своєю роботою. Середній вік докторів наук, які працюють в університетах, досяг передпенсійного – 58,2 року, а 40% викладацького складу не мають наукових ступенів та звання. За даними соціологів, 46% викладачів та наукових співробітників бажали б піти з вищої школи [515, с. 116-117].
- Поширюється корупція [397; 422, с. 58].
- Загострилась тенденція зі зменшенням чисельності аспірантів, які захищають дисертаційні дослідження у визначений термін.
- Спостерігається тенденція деградації кола спеціальностей, яка пов'язана з від'їздом провідних фахівців за кордон, відсутністю матеріального забезпечення практичної роботи, лабораторій, місць практики та експедицій. Всього експорт інтелектуального потенціалу України до 1999 року перевищив 6000 вчених та викладачів. Замість зміцнення наукової бази у провідних університетах України, інтеграції з іншими науковими структурами як галузевої, так і академічної науки відбувається закриття дослідницьких лабораторій та згортання наукових центрів. Розчиняється та зникає поживне середовище для інноваційних фірм [422, с. 59].
- Розмір стипендії штовхає студентів на пошук роботи під час навчання. Діяльність більшості фірм-посередників, які широко використовують студентів та викладачів, найчастіше нічого спільного з профілем і спеціальностями інститутів та університетів не мають і не використовують ні засоби, ні технології, якими ці школи володіють. Описана ситуація не може бути сталою.

В США малі фірми чисельністю у десятки людей впроваджують у 17 разів більше нововведень на долар витрат, ніж великі компанії з чисельністю більше 10 тис. людей. З 1953 по 1977 рік дослідна результативність малих фірм зросла у середньому у 1,7 раза, а великих компаній – знизилася в 1,5 раза. На частку малих фірм припадає більше 40% новацій, які витримали випробування ринком [515, с. 120]. Ці процеси не залишилися поза увагою системи вищої освіти Америки. Росте різноманіття, підвищення швидкості реакції на запити бізнесу та суспільства, обрано курс на підвищення ініціативи та самостійності студентів. У цьому висвітлюється принципова тенденція у зростанні

впливу малих, динамічних форм організації здобуття вищої освіти на перехід до індивідуалізації діяльності суспільства.

Організації іншого типу – великі компанії, державні структури, великі університети. Їхня узагальнена мета полягає не у радикальній зміні існуючої ситуації, стану, а у збереженні та стабілізації. У цих організаціях потік ресурсів, інформації, керуючих впливів іде зверху до низу. При цьому розвиток піддається плануванню, вони непогано скеровані, але час реакції на нововведення значно більший. В той же час забезпечити високу ефективність їх роботи досить складно. Реформування відбувається з великими проблемами. Загальновідомо, що коли втрачається чітка орієнтація, це може швидко привести до деградації. Типовий шлях такого сценарію – розпад на частини, втрата керованості та зменшення ефективності усіх елементів системи.

У системі вищої школи України до структур першого типу належать невеликі нові університети чи філії різної форми власності, значна частина колективів, які займаються науковою роботою, інноваційними проектами, малі підприємства, які займаються впровадженням при інститутах та університетах [103, с. 87]. До структур другого типу належить існуюча традиційна система державних вищих навчальних закладів, на яку покладена функція збереження та виробництва інтелектуального потенціалу.

Досвід американської та європейської науки й економіки свідчить, що оптимальне співвідношення засобів, які спрямовані на підтримку першої та другої структур, знаходяться в інтервалі 15-10%. Більша сума призводить до народження конкуруючих та дублюючих інституцій, а менша сума не спричиняє достатньо стимулюючого впливу [515, с. 121].

І.А. Зязюн підкреслює, “що науковці освітньої галузі в багатьох країнах світу констатують вияв основоположної закономірності: державою-лідером у світі буде та, яка створить найбільш ефективну систему шкіл, коледжів, ліцеїв, гімназій, щоб максимально розвивати інтелектуальний і морально-почуттєвий потенціал своїх громадян” [158, с. 288].

В ході дослідження ми дійшли висновку щодо основних проблем освіти національного рівня, що спостерігаються в умовах перехідної економіки України:

- Переважно технічна, негнучка освіта, орієнтована на обслуговування військово-промислового комплексу, призвела до масового безробіття саме серед фахівців цього напрямку.
- Зростає потреба отримання вищої гуманітарної базової освіти, а не

вузької спеціальної, що викликано зміною структури суспільства.

- Відсутня науково обґрунтована система прогнозування потреби регіону у фахівцях та напрямів освіти, які необхідно розвивати першочергово. Це призводить до значних диспропорцій у кадровому складі майбутніх фахівців.
- Існує ізоляція викладачів, студентів та учнів від міжнародної інформації, по-перше, через неволодіння міжнародною (англійською) мовою, по-друге, через неналагоджену та дуже дорогую систему постачання інформації, по-третє, через інертність викладачів, які не мають належних стимулів.
- Традиційно російськомовне викладання у більшості навчальних закладів надалі викликає великі труднощі фахівців у використанні державної мови.
- Значні труднощі з використанням української мови мають викладачі. Втрачаються кваліфіковані кадри через складнощі навчатися мові. Є тільки платні курси вивчення української мови, на які у викладача не вистачає коштів.
- За важких економічних умов небагато родин мають змогу фінансувати в повному обсязі навчання студента у платних навчальних закладах або в інших містах, де є вищі гуманітарні навчальні заклади, орієнтовані на застосування базових положень гуманізації.
- Незважаючи на державні вимоги, відсутність реальної можливості вільного вибору дисциплін у більшості вищих навчальних закладів.
- Різноманіття ліцеїв, коледжів та пропозицій інших нових форм навчання призводить до складності обґрунтованого вибору навчального закладу.
- Проблема технічного забезпечення навчального процесу сучасним обладнанням та необхідними приміщеннями робить викладання багатьох дисциплін формальним.
- Відсутність достатньої координації навчальних програм закладів різного рівня створює додаткові проблеми для абітурієнтів і студентів.
- Низька якість середньої загальної освіти сільської молоді, що створює недостатні початкові умови при вступі до вищої та середньої спеціальної освіти.
- Формальність естетичного та фізичного розвитку учнів та студентів.
- Відсутність можливості у студентів заробити кошти для навчання. Також нами визначені додаткові проблеми національного рівня,

що теж обумовлюють зміни університетської освіти: “перевищення” науково-педагогічного персоналу в провідних університетських центрах України та їх нестача у регіонах; недостатнє розмежування повноважень органів влади у центрі та у регіонах; недостатність координації міжрегіональної взаємодії; відсутність або недостатність законодавчих механізмів по концентрації фінансових ресурсів з державного бюджету, що мають бути доповнені з обласного та місцевого бюджетів; нерівномірність рівня добробуту мешканців регіонів України порівняно з країнами Європи; недостатнє усвідомлення необхідності створення умов для здобуття якісної освіти на місцях у регіонах з боку органів влади у центрі; недостатність усвідомлення факту, що більшість з випускників провідних університетів не поїде влаштувати власний бізнес на периферію; неможливість реалізувати власний потенціал, замість високої планки перед високоосвіченою та обдарованою молоддю виникає глуха стіна; окремо неефективна ані централізація, ані децентралізація управління університетською освітою.

Таким чином, призначення національної університетської освіти полягає у формуванні команди професіоналів з новим рівнем світогляду вільної людини, особистостей, які утворюють кадровий потенціал, у якого вистачить і знання, і вміння, і, найголовніше, патріотизму щодо усвідомлення та втілення політики змін у відповідності до світового досвіду і вітчизняних культурно-історичних традицій [298]. Соціально-педагогічна проблема сталого розвитку університетської освіти як самостійна наукова проблема не досліджена. Одночасно значна частка педагогічних досліджень спрямована на розв’язання наукових проблем, які непрямо пов’язані з проблемою забезпечення сталого розвитку університетської освіти.

Відмітимо лише основні складові: важливо визнати, що принцип неперервної освіти є одним з основоположних принципів у концепції сталого розвитку особистості, закладів і через це – людства; відзначимо, що гуманізація та технологізація освітньої діяльності є провідними тенденціями у впровадженні концепції сталого розвитку освіти, характеризують її якість, у тому числі навчально-виховного процесу в університетській системі освіти; поняття творчості слугує невід’ємною характеристикою, інтегративним критерієм якісного становлення, сталого розвитку особистості; відповідальність випереджаючого змісту виходить на передній план при створенні моделі сталого розвитку університетської освіти.

1.3. Регіональність розвитку систем

університетської освіти в Україні

Процес глобалізації, який спостерігається на рубежі III тисячоліття розвитку цивілізації, викликає у всьому світі утворення товариств і консорціумів університетів [272, с. 29]. Основними чинниками розширення партнерства є комерціалізація вищої освіти, зростання обсягів знань та рівня вимог до людини у більшості розвинених країн світу. Метою утворення консорціумів університетів є активізація зв'язків між університетами для розширення асортименту послуг у галузях освіти та задоволення високих освітніх запитів як у центрі, так і у регіонах.

Ми поділяємо думку Ліланд Барроуз, що утворення вищих навчальних закладів у регіонах все більше важливо для розвитку саме регіонів [21]. Разом з цим для підвищення ефективності розвитку регіону традиційно діючим університетам слід реорганізуватись, модернізуватись, а відокремленим структурним підрозділам університетів та малим навчальним закладам треба з'єднатися. Спостерігається утворення значної кількості вищих навчальних закладів різних типів та форм власності як у столиці, так і у регіонах [140, с. 6]. У цих умовах актуалізуються проблеми, які пов'язані з координацією міжрегіонального співробітництва та взаємодією з центральними інституціями. Тобто проблема модернізації діючих та утворення нових закладів відповідає запитам та потребам сучасності, а у Концепції модернізації російської освіти на період до 2010 року визначені три основні завдання: доступність, ефективність та якість [324, с. 99].

Система вищої освіти України також перебуває у стадії модернізації [141]. А.І. Корецька наводить визначення поняття “модернізація”, яке сформульовано М.І. Михальченко: “Трансформація, зміна, розвиток можуть бути орієнтовані на зміну реалій як завгодно: вперед, назад, у бік, по колу тощо. Модернізація ж орієнтує суспільство і його структуру, сфери на вдосконалення, просування вперед, на розробку й реалізацію нових цілей, завдань, пріоритетів, стратегій. Модернізація – це творчо-перетворювальна функція розвитку. Але специфічна – як засіб оновлення суспільств” [207, с. 68; 318, с. 38].

Існує також і інше визначення модернізації, яке наводить О.П. Дем'янчук: “Модернізація означає відтворення, а в кращому разі певне поліпшення попереднього досвіду, що, за Маруямою, відбувається в межах старої парадигми. Інноваційний шлях вимагає принципово нової філософії суспільного розвитку, яка дасть змогу здійснити “прорив” і вийти на якісно вищий рівень політичного, економічного і суспільного життя” [212, с. 109].

Як визначає В.М. Андерсон, “найважливішого значення набула

проблема регіонального розвитку, тому що саме через розвиток окремих регіонів відбувається підключення національних економік до світової глобальної економіки” [13, с. 336]. Вчений виокремлює “чотири обставини, що викликали появу й зумовлюють можливість широкого практичного застосування цих нових категорій регіональної економіки (точніше – регіональної науки)”, що є ознаками регіональності і які нами узагальнені у контексті дослідження університетської освіти: зростання кількості суб’єктів університетської освіти, що утворюють регіональний ринок освітніх та наукових послуг, сферу; створення передумов та конкуренції на ринках освітніх та наукових послуг як одного з ключових резервів підвищення конкурентоспроможності університетської освіти в умовах, коли всі інші можливі ресурси вже майже вичерпані; “розширення прав і зростання самостійності місцевих органів влади... що містить у собі такі додаткові функції, як територіальне планування, регіональний маркетинг, аудит... є ефективним інструментом реалізації концепції сталого розвитку на місцевому та регіональному рівнях”; територіальний, соціально-економічний та педагогічний моніторинг з метою управління змінами на підґрунті інноваційних інформаційних технологій збору, збереження, обробки та поширення інформації.

Як визначає В.Г. Кремень, “узагальнення концептуальних ідей і передового досвіду в цій галузі сприятиме виявленню проблем і суперечностей в різних ланках системи неперервної професійної освіти, дослідженню механізмів її “вбудови” в цілому і її окремих ланок в соціокультурну сферу суспільства, що, безперечно, забезпечить формування парадигми неперервної професійної освіти, створення відповідних моделей її реалізації в Україні” [218, с. 6]. З цим збігається улюблений Я.А. Коменським (1592-1670) [97, с. 172] латинський вислів “Fabricando fabricamur” – “Ми створюємо себе працюючи”.

Звернемо увагу на “двомірну модель освіти”, що розроблена за ініціативою індійської асоціації освіти дорослих, у якій втілено концептуальний підхід до ідеї вимірювання неперервної освіти. Освіта розглядається як саме життя, цілісне явище, як органічна єдність різних навчальних програм та методик, що взаємодоповнюються, а не як підготовка до життя. “Двомірна модель” по вертикалі охоплює усі форми та види, рівні здобуття освіти, а по горизонталі – усі аспекти, інтереси у процесі життєдіяльності особистості [417]. Отже, філософсько-педагогічна концепція неперервної професійної освіти, на нашу думку, є

віддзеркаленням концепції сталого розвитку людства на освітній процес, що охоплює усе життя людини, є основою реалізації переходу цивілізації до сталого розвитку.

Ми поділяємо думку В.Т. Кудрявцева, який доводить, що розвиток людини як суб'єкта соціальної діяльності є фундаментальною проблемою полідисциплінарних досліджень [225]. Більше того, С.О. Сисоева визначає, що дефініція “розвиток” стає стрижневим поняттям педагогічної науки в обґрунтуванні педагогічного процесу, спрямованого на задоволення потреб і інтересів особистості, і визначає сутність вимог до організації процесу навчання у різних закладах освіти у постіндустріальному суспільстві [450, с. 32].

Наведемо думку І.А. Зязюна, який визначає, що “справа суттєво не набуває життєвості, допоки у сфері освіти “війна ідей” не поступиться місцем конкуренції альтернативних концепцій і раціональних моделей. Без цього природний процес технологізації освіти, традиційно зумовлений упровадженням непідготовлених (саме в системі освіти) умов сприймання новацій, може набути спотворених форм” [160, с. 76].

Філософсько-педагогічне поняття сталого розвитку університетської системи освіти в умовах її реформи як категорії педагогічної науки, на нашу думку, ємко характеризує вислів І.А. Зязюна: “Для працівників освіти в умовах її реформи рівновага забезпечується, передусім, “подібністю поглядів”. Це процес і модель єдності, в якій переконаність і довір'я підтримують цілісність, компетентність і уміння передбачати. Її мета (єдності) – підвищити ефективність освітньої системи, яка набуває життєвості і тривалості на особистісній і соціальній рівновазі. У моделі “подібності поглядів” переконання є об'єднуючою властивістю, яка визначає поведінку людини незалежно від ситуації; довір'я ж – це об'єднуюче начало, яке зумовлює розуміння залежності поведінки від переконань” [160, с. 80].

Одним з актуальних аспектів запровадження державних стандартів, як визначає С.У. Гончаренко, як важливого напрямку демократизації освіти є використання його для “налагодження громадських форм управління освітою” [96, с. 94], і, ми переконані, як у центрі, так і у регіонах.

Ми поділяємо точку зору В.А. Семиченко, що “завдання вчителя – не стільки транслювати особисті знання та вміння, скільки виступати організатором, керівником, збудником дій та активності учнів” [447, с. 104]. Вчений відносить до базових ознак, принципів педагогічної діяльності, по-перше, “системний характер будь-якої події педагогічної діяльності, що вимагає від виконавця сформованості певних процедур системного мислення”. По-друге, “полісистемна

приналежність педагогічних явищ, в тому числі суб'єктів педагогічної діяльності, що вимагає від суб'єкта педагогічної діяльності особливого (можна умовно його визначити як “системно-поліфонічного”) мислення” [447, с. 97-98].

Отже, одним з базових продуктів, результатом навчально-виховного процесу є індивідуально зорієнтовані моделі професійної діяльності, невід'ємною складовою яких є власні пріоритети, уявлення, переконання та переваги, що властиві особистості випускника. Сучасна організація навчально-виховного процесу значною мірою повинна містити підсистему професійної діяльності з урахуванням саме різноманіття її організаційних форм. На нашу думку, цій базовій ознаці відповідає організація навчально-виховного процесу за концептуальною моделлю “навчання + професійна діяльність, праця за фахом”, починаючи зі старших курсів. Л.П. Пуховською висловлено твердження: “життя в класі та шкільному середовищі поступово стає моделлю поширеної молодіжної культури” [413, с. 177]. При цьому утверджуються базові цінності, що покладені у розвиток освіти: “визнання прав людини, автономія особистості та її свобода; відповідальність; солідарність; прийняття різноманітності; активна толерантність тощо” [413, с. 182].

Утвердження концепції сталого розвитку університетської системи освіти тісно пов'язане з її демократизацією, позбавленням рис авторитарності. У підтвердження цього наведемо думку В.Г. Кременя: “Діюча система освіти, на мій погляд, залишається значною мірою авторитарною. Нам треба постійно пам'ятати, що десять і більше років, проведених в умовах педагогічного авторитаризму, часто формують людину-конформіста, пристосованця, деіндивідуалізовану особу, яка не здатна до самостійної та відповідальної поведінки на основі свідомого ставлення до дійсності” [219, с. 9]. Замість педагогічного та адміністративного авторитаризму студентам слід давати реальну особисту свободу, пропонувати альтернативні варіанти, різноманіття, вибір. Так, надання можливості студентам денної форми навчання у Київському національному економічному університеті здобути паралельно другу професію викладача економіки, за дослідженнями В.А. Козакова, підтримали 85% студентів. Але 15% студентів вважають, що друга професія не потрібна. Спираючись на результати проведеного дослідження та аналізуючи подальші перспективи розвитку університетської системи освіти, ми дійшли висновку, що психолого-педагогічну підготовку студентів галузевих університетів [198, с. 29] також слід впроваджувати і у класичних університетах, що

урізноманітнює можливості обрання шляху для саморозвитку та самоорганізації молодій людині, є реальним внеском у впровадження принципів свободи вибору.

Відзначимо, що “проведення необхідних змін у системі навчальних закладів професійної освіти” Т.М. Десятов пов’язує з необхідністю “урахування збереження стабільності й стійкості системи, а також здібності її до самовідтворення” [123, с. 12]. Дослідник підкреслює, що “вища освіта і наукові дослідження в сучасних умовах виступають найважливішими компонентами культурного, соціально-економічного та екологічно сталого розвитку людини, співтовариств і націй”. Тобто світовою тенденцією виступає сталий розвиток людства, а система вищої освіти виступає її найважливішим компонентом. Тому і система вищої освіти повинна слідувати тенденції сталого розвитку, адекватній тенденції сталого розвитку людства. Для усвідомлення можливості сталого розвитку університетської системи освіти доцільно врахувати і “концепцію сталих індивідуальних рис особистості”, що розроблена І. Вільш [71, с. 24].

А. Еразмус проводить аналіз міжнародних проектів розвитку університетів, де під сталістю прийнято вважати здатність вищого навчального закладу зберегти та покращити результати, які були досягнуті за рахунок зовнішньої підтримки після її закінчення [138]. Необхідні умови сталості університету визначені як: фінансова надійність; сталий кадровий склад; політична та адміністративна підтримка; співпраця між структурними підрозділами; підтримка з боку зовнішніх установ та організаційний розвиток. Отже, критерії відбору фактично визначають заклад, що характеризується як сталий і з яким можливо планувати довгострокове співробітництво. Голландські вчені обирають партнерів за такими ознаками: наявність плану стратегічного розвитку; здібність вузівського апарату з точністю слідувати плану та робити у межах проекту у строгій відповідності із планом; можливість співробітництва між спонсорами; наявність гарантій стабільності вузівської адміністрації; доступність академічного персоналу та відносна стабільність кадрової комплекності; спроможність закладу самостійно покривати поточні місцеві витрати; здібність та бажання закладу контролювати та оцінювати проекти зсередини; гарантії достатньої автономії закладу та необхідних грошових ресурсів; рівень навчання у закладі повинен хоча б до деякого ступеня відповідати критеріям зовнішньої ефективності, тобто потребам країни [138].

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що “сталий розвиток людства” спирається на “сталий розвиток університетської системи

освіти”, та разом характеризують цілісне явище. Система вищої освіти на шляху еволюційного розвитку набуває рис універсалізації та фундаменталізації, і її визначальним елементом, сучасною формою організації як сьогодні, так і майбуття стає університетська система освіти, що саме через розвиток окремих регіонів забезпечує приєднання національних економік до світової глобальної економіки. Регіональність розвитку університетської освіти через залучення ширших ресурсів регіонів забезпечує взаємозбагачення, взаємодоповнення один одного, оновлення національної системи університетської освіти.

Розглянемо тепер окремі регіональні проблеми вищої школи на прикладі Нікопольського інституту управління, бізнесу та права, що відмічає В.Л. Конащук: конкурентні переваги університетських центрів України призводять до відтоку з регіонів найдинамічнішої й практичнішої частини молоді. А перспективи повернення її до малої батьківщини досить примарні. Тобто провінція постійно підживлює інтелектуально-кадровий потенціал університетських центрів, “а сама через це деградує” [203, с. 37]; недостатньо розвинуті та визначені науково-методичні школи регіональних університетів не мають значних шансів на втілення власних уявлень щодо науково-методичного забезпечення та структури фахової підготовки, потребують значної допомоги з боку визнаних наукових шкіл; низький рівень платоспроможності на освітні послуги в регіонах через низький рівень життя; потрібне розуміння з боку провідних університетських центрів України щодо необхідності створення умов безпосередньо у регіоні для здобуття молоддю якісної освіти, оскільки саме ця молодь і буде утворювати нові форми підприємництва саме у регіоні; потрібне порозуміння регіональних владних структур щодо необхідності створення умов у регіоні для здобуття якісної освіти, що неминуче приведе до розвитку саме регіону, оскільки випускники університетів столиці не прийдуть утворювати власний бізнес у регіоні; лише після створення означених умов “можна серйозно говорити про вирівнювання стандартів життя у великих центрах і регіонах, про підтягування їх до середньоевропейського рівня” [203, с. 38].

В той же час І.Г. Панченко відмічає, що процес регіоналізації вищої освіти в умовах сьогоднішньої України зменшив потік абітурієнтів до провідних університетських центрів, що обумовило підвищення рівня студентів регіональних закладів освіти. Дослідник підкреслює, що “регіоналізація вищої освіти в Україні дає можливість повніше і комплексніше використовувати доволі значний науково-технічний та

інтелектуальний потенціал регіонів. Як результат – підвищення конкурентоспроможності регіональної вищої освіти” [364, с. 39]. До регіональних проблем також віднесено: недостатність у регіонах “духовно-культурного балансу”, що ускладнює процес формування нового рівня світогляду сучасної людини; “пріоритет інвестування не окремих проектів чи дій, а програм, які мають глибинний вплив на розвиток усього регіону”; концентрація фінансових ресурсів, коли державне фінансування має бути доповнено “за рахунок місцевих джерел”.

На XXVIII Генеральній конференції ЮНЕСКО у Парижі у 1995 році був презентований Міжнародний проект “Фундаментальна університетська освіта”, де були представлені основні положення концепції фундаменталізації освіти як елементу “випереджаючої” освіти [355]. При цьому в галузі інформаційно-комунікаційних технологій найважливішим визнано “створення середовища, яке здатне до самовідтворення, до “генерації першопрхідців” [88, с. 63]. Р.С. Гуревич наводить з цього приводу характерний приклад. Так, творці персонального комп’ютера Стів Возняк та Стів Джобс закінчили лише два і три курси університету, а Білл Гейтс – лише один курс [515, с. 109].

Слід відзначити посилення регіональної диспропорції, нерівномірності: існує економічне і, як наслідок, інтелектуальне відставання низки потенційно багатих регіонів. Дані про соціально-економічне становище України у 2000 р. по регіонах наведені у статистичних виданнях [104, с. 20, 44, 157, 213, 220]; загострюється конфлікт між інтересами центру та регіонів. Так, Міжнародним благодійним фондом “Відродження” наведені дані, які свідчать про те, що лівова пайка фінансових надходжень у 65% залишається у столиці, у Києві [432, с. 115]; принципи взаємовідношень центральних органів влади з регіональними інституціями поки ще не сформовані відповідно до динамічних соціально-економічних перетворень у країні. Ми змушені констатувати, що в Україні відсутні ефективні механізми виявлення фактично неспроможних державних закладів та процедури їх банкрутства.

Нерівномірність соціально-економічного розвитку у центрі та у регіонах обумовлює загальні та специфічні тенденції, задачі розвитку. Ми поділяємо твердження В.Д. Лагутіна, що регіоналізація вищої освіти протягом останніх десяти років стала незаперечним фактом, а “забезпечення належних легальних прав і свобод вітчизняним фахівцям на цьому глобальному ринку інтелектуальної праці – важливе перспективне державне завдання” [240, с. 18-19]. Вчений

відмічає, що у XXI столітті конкурентоспроможними закладами будуть ті, “в яких буде навіть не більше професорів і не більше томів книг у бібліотеках, а ті, які забезпечуватимуть вищий рівень розвитку навчальних інформаційних технологій, більш повне їх освоєння, активнішу і масштабнішу інтеграцію студентів і аспірантів у світову інформаційну систему” [240, с. 23].

Зазначимо, що розвиток обумовлюється протиріччями, протиставленнями, боротьбою протилежних поглядів. Боротьба всередині навчального закладу перетворюється з конкуренції різних моделей організації навчально-виховного процесу в конкуренцію конкретних особистостей за “хлібне місце” керівника. Саме тому підтримку здобувають ті заходи чи проекти, які передбачають підтримку чи участь керівника відповідно до їх “значимості”. Визначення, який захід чи проект більш значимий, відноситься до компетенції керівника закладу. Йдеться про адміністративний ресурс, який відтворює режим самозабезпечення та переобрання. Наведемо думку Джорджа Сантаяна, яку згадує Девід М. Рудман: “Прогрес, який насправді зовсім не зводиться до змін, залежить від спадковості... Ті, хто не пам’ятає минулого, приречені повторювати його” [439, с. 175].

В.Є. Ходаков характеризує прогрес в утворенні корпоративних університетів на прикладі США. До початку 80-х років їх налічувалось біля 400, але вже наприкінці 90-х років функціонувало 1600 корпоративних університетів [515, с. 178]. При цьому виокремлюються дві моделі їх організацій. Перша – як поєднання ресурсів крупних корпорацій з традиційними університетами. Друга – як утворення спеціалізованих сервісних фірм та формування виокремлених освітніх структур. Означене дозволяє зробити висновок, що регіональна система університетської освіти діє у різноманітних формах та змушена вживати активну політику змін власного устрою, якщо піклується та хоче бачити регіон інтегрованим в Європейський простір на достатньо значущому рівні. Ми переконані, що проблеми регіону можуть бути усвідомлені та знайдені ефективні шляхи, засоби їх подолання виключно у регіоні об’єднанням інтелектуального ресурсу регіону і спираючись на всесвітній досвід, адаптуючи його до реально існуючих умов: економічних, екологічних, соціальних та організаційно-педагогічних – щодо розбудови регіональної університетської освіти з залученням усіх зацікавлених сторін.

Таким чином, визначені основні проблеми регіонального рівня, що обумовлюють зміни університетської освіти [294]: недостатність

високорозвиненого духовно-культурного базису; нерозвиненість єдиного ринку інтелектуальної праці; недостатня комплексність або повнота використання наукового потенціалу регіону; зростання регіональних університетів та кількості відокремлених структурних підрозділів провідних вищих навчальних закладів з центру; відсутність визнаних науково-методичних шкіл, не традиційних для конкретного регіону; низький рівень платоспроможності населення; відчутний відтік обдарованої молоді до столиці при одночасному зменшенні загальної кількості абітурієнтів, що прагнуть вчитися у провідних університетських центрах; недостатність усвідомлення необхідності створення умов для здобуття якісної освіти на місцях як передумови розвитку регіону з боку регіональних органів влади; моноспрямованість індустриального розвитку регіону обумовлює протиріччя до тенденцій з гуманізації та демократизації суспільства; зміна традиційних замовників науково-технічної продукції університетської науки; недостатній рівень володіння іноземними мовами та міжнародного співробітництва; консерватизм змісту, форм та методів навчання і виховання; суб'єктивізм та превалювання командно-адміністративного стилю управління [91, с. 120].

Отже, в Україні регіональні університети найбільш виразно проявляються саме в центрах з традиційно потужною наукоємкою промисловістю, там, де активні особистості змогли використати перехідні соціально-економічні умови та заснувати університети, об'єднавши науково-технічну та гуманітарну інтелігенцію, науковий потенціал навколо соціально значущої ідеї – створити регіональний центр освіти, культури та науки для навчання та формування нової генерації молоді для регіону та у регіоні з опертям на власні сили та відстоюючи власні уявлення, науковий досвід та переконання, на свободу вибору, права на власний шлях реалізації освітньо-професійних програм. Доцільно і в подальшому спиратися на сучасний принцип розвитку університету – розраховувати, в першу чергу, на власні сили та активніше шукати можливості залучення різноманітних ресурсів регіону. Для цього університет повинен стати центром інновацій, основним джерелом та інтелектуальним ресурсом розвитку свого регіону [307].

1.4. Університет як інноваційний навчальний заклад

Характерною ознакою новітньої історії, розвитку цивілізації є “два рівнобіжних і взаємозалежних процеси: глобалізація і регіоналізація” [13, с. 336], що, на нашу думку, є своєрідною реакцією на різних

рівнях, відповідно глобальному та регіональному, на акселераційні процеси, що обумовлені діяльністю розуму, феномену людства. Для усвідомлення проблем та перспектив взаємодії закладів освіти у сучасному суспільстві потрібно визначити, як саме слід розвиватися університетській системі освіти. Ось як В.П. Андрущенко, Л.В. Губернським та М.І. Михальченком визначено поняття розвитку у “суспільстві перехідного типу”, що наводить А.І. Корецька: “...Україна належить до суспільств перехідного типу, це означає, що розвиток у ній відбувається одночасно з формуванням загальної ідеології (парадигм, теоретичної моделі) суспільно-економічного, політичного та соціокультурного розвитку, пошуком відповідного зразка, на який можна було б зорієнтуватись, а також разом із відпрацюванням механізмів їх забезпечення, переосмисленням спадщини та можливостей, зумовлених суспільством, з якого вона вийшла. Тому важливо поставити реальні цілі суспільного розвитку, першими серед яких будуть порядність, відповідальність і збереження історичної пам’яті” [207, с. 68].

Але для процесів глобалізації та регіоналізації характерні також взаємообумовлені проблеми, на що звернено увагу у дослідженні І.Г. Панченко [364, с. 40-41]: відсутність цілісного, єдиного ринку інтелектуальних послуг, що не сприяє інтеграційному міжрегіональному взаємодоповненню; “перевиробництво” викладачів у столиці, традиційно існуючих університетських центрах, та їх гостра нестача у регіонах; недостатнє розмежування повноважень органів влади у центрі та у регіонах, що породжує дублювання та стримує ініціативу; недостатня координація міжрегіональної взаємодії.

Для зниження рівня протиріч ми вважаємо за доцільне, наприклад, проведення акредитації вищих навчальних закладів не окремо, а по групах за спеціальностями в цілому по країні або по регіону із залученням як спостерігачів представників недержавних громадських організацій та професорсько-викладацький персонал конкуруючих закладів.

Можна спиратися на різні моделі функціонування університетів. Але в умовах зміни соціально-економічних основ суспільства, на наше глибоке переконання, потрібна перехідна модель, яка б мала інноваційний та експериментальний характер [141, с. 76]. На думку І. Рибальченко, інноваційна економіка:

- “за своєю природою має не детермінований, а, скоріше, ймовірнісний характер – на жаль, не можна абсолютно впевнено передбачити, які саме дослідження приведуть до створення

принципово нового продукту та раніше не існуючого ринку. Єдине, що можна зробити (так і робиться), – створити середовище, систему підтримки наукової та інноваційної діяльності...

- не може існувати в системі директивного управління “згори”, єдина можливість – створення системи стимулювання інноваційного процесу, що повинен початися “знизу”, з широкого загалу науково-практичних працівників, незважаючи на ступені, звання, посади та близькість до владних кіл. Інноватор – штучний товар і не піддається адмінресурсу” [431, с. 326].

Отже, потрібен заклад, що постійно розвивається і який би гармонійно задовольняв змінні потреби усіх зацікавлених сторін, враховуючи їх пріоритети у розвитку та доступні ресурси. Тому відзначимо зацікавлених у розвитку університетської системи освіти. Це: випускники; студенти; слухачі; магістри; аспіранти та докторанти; замовники; батьки; адміністрація університету; органи місцевого самоврядування; уряд; громадськість; недержавні громадські об’єднання; партії та інші установи, організації, фірми та підприємства.

Сучасні університети мусять розширювати коло зацікавлених сторін. Йдеться про якості та відмінності, які б дозволяли університетам перемагати у конкурентній боротьбі на ринку освітніх послуг. Потрібна чітко сформульована місія закладу, яка була б зрозуміла та прийнята усіма зацікавленими сторонами, надавала конкурентні переваги [141, с. 60-61].

Місія університетської системи освіти полягає у якісному навчанні та формуванні нового рівня свідомості вільної людини, покоління особистостей, кадрового потенціалу, здатних забезпечити баланс між економічним ростом та соціальним розвитком, спрямованих на єднання та відродження самосвідомості нації, цілісної України, але не за рахунок наступних поколінь та без позбавлення їх можливості задовольняти свої потреби.

У процесі дослідження ми виходили з того, що для більшості представників регіонів, які приїхали на навчання в університетські центри, як правило, перспективи повернення на малу батьківщину досить примарні [203, с. 37]. Відродження самосвідомості нації не відбудеться, якщо зусилля прикладатимуться на відродження самосвідомості лише мешканців цих університетських центрів.

Зрозуміло, що єдність та цілісність України можливо досягти лише з урахуванням регіональної соціально-економічної нерівномірності на шляху створення сталих умов для якісного навчання безпосередньо у регіонах та формування нового покоління

регіональних кадрів.

З урахуванням означеного нами сформульовано *місію* інноваційної університетської системи освіти як комплексу закладів, установ та організацій. Це здобуття провідної позиції у сфері освітніх та наукових послуг у регіональному інтелектуальному просторі як комплекс з університету класичного типу, провідних закладів, установ та організацій, що слугуватиме основним чинником формування єдності нації, національної згуртованості, провадить національні традиції і спирається на якісне навчання та формування нового покоління особистостей за європейським рівнем освіченості, здатних до глобальної конкуренції на світовому ринку праці, на особисту відповідальність та спрямованих на відродження самосвідомості нації, сталу розбудову цілісної України шляхом об'єднання її навколо центрів високого рівня освіти у столиці та у регіонах, на створення умов та свободу реалізуватися існуючому поколінню та нащадкам.

О.В. Глузманом наведено фрагмент промови ректора університету Болоньї Фабіо Роверси, що характеризує основну ідею сучасного університету. “Університети зросли з прагнення до консолідації культур... а також із зусиль, які спрямовані на створення та пошук загальних цінностей, які стали фундаментом духовного єднання у Європі... Місія університету спирається на непомітну, але відчутну силу культур і зростаючу мораль зрілості людей. У служінні цьому й міститься його неприйдешна сутність, воно забезпечує визнання величчя цієї інституції, яка століттями впитувала й збагачувала все, що у даному суспільстві, а з часом у народах, було порушено” [203, с. 217; 90].

Відзначимо, що поряд із традиційними критеріями в інноваційному університеті студентів слід оцінювати й за такими критеріями, коли заохочується активна громадянська роль у суспільстві, толерантність та повага, опанування культурною спадщиною, зокрема знаннями з історії, мистецтва, вивчення мов [141, с. 25-27]. Потрібен реформаторський дух, що спирається на врівноваження цілей і засади толерантності та є засадничою ознакою інноваційності університетської освіти, який сприятиме не тільки розв'язанню проблем продуктивності, а й відродженню демократичних інституцій.

Для системи університетської освіти України актуальним завданням є активне використання ресурсів глобальної мережі Internet. Це означає перехід системи університетської освіти

України у якісно інший стан. Як зауважив В.Ю. Биков на “Кримських педагогічних читаннях 2003”, фактично внесені незворотні зміни в університетську систему освіти, створена принципово нова система з новими компонентами та функціональними можливостями, новий рівень функціональності, а ми додамо – інноваційності.

На цей виклик професорсько-викладацький склад змушений адекватно реагувати. На першому етапі використання інформаційно-комунікаційних технологій “було в основному похідною від ентузіазму і самовідданості справі з боку невеликих груп штатного персоналу в межах конкретних дисциплін” [108, с. 97]. Зміни на наступному етапів загальноуніверситетському масштабі будуть “вимагати значних зусиль з боку вищого адміністративного керівництва, виділення ресурсів, часу, здійснення широкомасштабних консультацій і введення ефективної системи матеріального заохочення” [108, с. 99].

Динамічний характер загальних та специфічних тенденцій та задач розвитку визначає потребу у постійному відслідкуванні, діагностиці та моніторингу стану, щорічному уточненні стратегії та плануванні тактики розвитку, систематичної оцінки якості навчальних послуг, показників ефективності та конкурентоспроможності. Отже, інфраструктура означеного комплексу потребує створення спільного творчого колективу для систематичного проведення оцінки стану, щорічного бізнес-планування розвитку та визначення показників самооцінки якості, ефективності та конкурентоспроможності. Форма організаційної роботи творчого колективу – спільна науково-дослідна тема.

Відомий шлях залучення різноманітних фондів для фінансування спільних наукових проєктів, на жаль, для більшості професорів та доцентів, викладачів не є привабливим. Найбільш вагомими факторами, які негативно впливають на зазначену ситуацію: лівова пайка фінансових надходжень (до 65%) по грантах залишається у столиці – Києві [432, с. 115]; недостатній рівень володіння професорсько-викладацьким складом англійською мовою; гарантований та менш трудомісткий шлях отримання додаткових фінансових надходжень – викладання науковцями тих самих дисциплін у різних закладах, кількість яких суттєво зросла. Наприклад, у Миколаївській області за останні 6 років кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації зросла з 7 до 21 [62, с. 4-6]. В той же час В.Г. Кремень звертає увагу на той факт, що у Миколаївській області на обліку в обласному Центрі зайнятості перебуває 1819 дипломованих фахівців [216], коли “у відокремлених підрозділах Миколаєва навчається ще 4700 за цими спеціальностями” [141, с. 50].

Загально визнано, що “ключем до успішного надання високоякісної освіти є, передусім, власний викладацький колектив” [435, с. 42]. Але відомий й інший погляд – П.Л. Капіци. Приклад організації навчального процесу у Фізтеху, де більшість провідних викладачів є науковцями з провідних науково-дослідних інститутів АН Росії, що працюють за сумісництвом [515, с. 21]. Звісно, що неможливо дати якісну освіту без якісних викладачів. Але, як слушно зауважує В.П. Андрущенко, стан оплати праці викладачів спонукає їх викладати одну-дві дисципліни одночасно у декількох закладах, що не дозволяє сконцентрувати зусилля на розробку перспективних інноваційних навчальних дисциплін, не вистачає часу на наукові дослідження [14, с. 6].

Наявність значної кількості у регіоні структурних підрозділів, з одного боку, створює ринок освітніх послуг, надає клієнтам освіти більшої свободи вибору. З іншого боку, не збалансована, а частіше і зовсім не діюча, тобто фактично відсутня, система контролю за якістю освіти дозволяє студентам та викладачам не ускладнювати своє життя, у тому числі наполегливим навчанням та викладанням. Але ми вважаємо, що ситуація є тимчасовою. Оскільки випускники з неякісною освітою, скоріш за все, будуть мати проблеми з достойним працевлаштуванням, то це неминуче призведе до банкрутства закладу недержавної форми власності. З державними закладами ситуація залишається невизначеною і потребує розв'язання як з боку владних структур, так і з боку активної позиції громади, що є невід'ємною ознакою інноваційності.

Керівники повинні керувати закладами в певній мірі як бізнесовими структурами. Тому слід застосовувати законодавство України та відповідні процедури щодо банкрутства і для закладів. З іншого боку, традиційно в Україні найвища посадова особа закладу, як правило, – провідний вчений за фаховим спрямуванням закладу. В той же час у ряді європейських країн на посаду ректора обирають досвідченого менеджера, що відповідає сучасній філософії організації університетів. Як переконливо визначає Ю. Рарог, “це парадокс, що країна з таким потужним освітнім потенціалом: 149 вузів, 70 тисяч викладачів, 800 тисяч студентів, 10 тисяч аспірантів, 600 докторантів – не мала навіть спеціальності “Управління освітою” [422, с. 54]. Потребує всілякого заохочення менеджменту освіти, а також утворення в університеті постійно діючого структурного підрозділу для постійного аналізу ситуації. Тобто розбудова університетської системи освіти потребує послідовних дій, які в еволюційному процесі приведуть до докорінних змін моніторингу стану закладу, проведення дослідження та розробки стратегічних планів розвитку, що є стратегічною ознакою інновацій.

Другим ключовим елементом управління в університеті є

студентський колектив – найважливіший клієнт у ринковій економіці. Слід підкреслити, що запровадження мотиваційних схем для заохочування високоякісної роботи студентів доцільно базувати на впровадженні індивідуальних планів та графіків навчання не лише для окремих особистостей, а шляхом створення інноваційних мікрогруп, об'єднаних загальною ідеєю та спрямованих на досягнення конкретної мети. Як зазначає І. Рибальченко, “партнерство заради конкурентоспроможності” в глобальному економічному оточенні дозволяє розраховувати на успіх у разі “створення нової “командної” культури досліджень шляхом інтеграції різноманітних дисциплін, досліджень і освіти, академічних підходів і промислової практики” [431, с. 329], що є інтеграційною ознакою інновацій.

Підвищення активності та відповідальності студентів за свою професійну кар'єру відіграє вирішальну роль. Студенти вимагають високоякісної освіти із сучасними навчальними планами та формами навчання. Вибираючи дисципліни з циклу дисциплін вільного вибору студентів, вони фактично обирають майбутню спеціалізацію. Заклад зобов'язаний втілювати методологію відповідального формування власних навчальних планів у визначених межах для задоволення власних потреб та уявлень особистості, що є критеріальною ознакою інновацій.

Фактична недостатність або відсутність державного суттєвого фінансування наукових досліджень, з одного боку, та різноманіття наукових інтересів професорсько-викладацького складу, що формується протягом років, а на першому етапі розвитку із фахівців з інших університетів чи інститутів НАН України, з другого боку, не створюють привабливих умов для об'єднання наукових інтересів науковців навколо ключових наукових напрямів. У сучасних умовах, на нашу думку, узагальнюючим науковим напрямом для сумісних наукових досліджень, який об'єднує науковців як університету, так і учасників комплексу, є “Науково-освітнє забезпечення розвитку університетської системи освіти”. Потрібно створювати привабливі умови для наукової роботи. В університетах саме студенти є найбільш активними допоміжними виконавцями наукових досліджень, додатковим ресурсом. Найбільш реальний шлях поєднання навчання та наукової діяльності – це впровадження індивідуальних навчальних планів на підґрунті освітньо-наукових авторських програм професорів та активних доцентів кафедр. Результати слід друкувати у “студентських наукових студіях”, що також є ознакою інноваційності.

Створення освітньо-наукових програм і на їх підґрунті

індивідуальних навчальних планів для активних груп студентів базується на таких умовах:

Потрібно змінити структуру календарного графіка навчання та навчального плану як для забезпечення умов для наукової діяльності студентів, так і для читання лекцій, втілення сучасних технологій навчання. А.М. Алексюк наводить думку М.М. Семенова, яка актуальна і для сьогодення України. Вчені переконливо доводять, що “єдиним виходом із цього становища є скорочення обов’язкових лекцій та інших занять з таким розрахунком, щоб викладання загальноосвітніх предметів повністю завершувалося у п’ятому семестрі (III курс), а надалі магістерським шляхом здобування вищої освіти мала стати НДРС. Через своє окреме дослідження студент мав піднятися до загальних проблем науково-технічного прогресу. ...Але для впровадження такої системи необхідна докорінна зміна навчальних планів вузів. В Україні цей процес уже розпочався” [6, с. 473].

Перебудова структури календарного графіка навчання та навчального плану організаційно забезпечує розробку та впровадження модульної технології навчального процесу [6, с. 401-403].

Нормативний обсяг у 139 навчальних кредитів у бакалавраті в межах діючого законодавства доцільно розвантажити. Шлях до цього відомий – встановлення мінімально допустимої норми аудиторних занять у 33% від загальної [141, с. 259].

Левову пайку у 67%, яка відведена для самостійної роботи студентів, доцільно спрямувати на виконання науково-дослідної роботи, завдань, що сформульовані творчою групою викладачів, які працюють на курсі [6, с. 456].

Вагому частину з додаткових навчальних послуг з 31 навчального кредиту ($170 - 139 = 31$) доцільно передати саме цій творчій групі викладачів для впровадження індивідуальної форми навчання шляхом виконання досліджень відповідно до індивідуального навчального плану студентів [282, с. 22-23].

Після виконання дослідних завдань за індивідуальним навчальним планом творча група викладачів та залучених фахівців проводить атестацію студентів у формі публічного захисту отриманих результатів або у формі диспуту, як у стародавній Києво-Могилянській академії [513]. Грунтовне визначення загальних рис особистостей та рис творчої діяльності надає О.І. Кульчицька [230, с. 212-214].

Умовою побудови самоврядної університетської системи освіти, її

розвитку є наявність у складі провідних наукових і науково-методичних шкіл, які б були визнані як в Україні, так і у всьому світі [141, с. 287]. Становлення власних провідних наукових і науково-методичних шкіл – процес довготривалий. Природними етапами цього розвитку є видання фахових видань, що включені до переліку ВАК України, утворення власних спеціалізованих вчених рад із захисту результатів дисертаційних досліджень. Логічним завершенням дисертаційного дослідження є захист отриманих результатів та здобуття наукового ступеня.

Отже, спираючись на проведений аналіз становлення університетської освіти, ми дійшли висновку, що властивості системної незалежної, автономної та самоврядної інституції інноваційна університетська освіта отримує лише в результаті утворення ВАКом України спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських (докторських) дисертацій. Цим кроком буде сформована безперервна технологія підготовки власних науковців у межах цілісної регіональної університетської системи освіти: бакалавр – спеціаліст – магістрант – аспірант – докторант. Реалізація зазначеної пропозиції, на нашу думку, сприятиме синхронізації [203, с. 37] діяльності університету та структурних підрозділів, установ та організацій, узгодженню дій та течій в розвитку, забезпечить усталений характер взаємодії, що є синхронізуючим фактором інноваційної діяльності.

Узагальнення проблем та тенденцій до зміни університетської освіти різного характеру та масштабу дозволило виділити три рівні: світовий, національний та регіональний (розділ 3).

Теоретичні положення не одразу знаходять своє рішення у практиці організації університетської системи освіти на державному рівні. Помітна недосконалість механізмів впровадження досягнень теоретиків педагогічної науки у практику організації діяльності університетів. Вочевидь інерційність ідей старої парадигми освіти, формальність підходів до реструктуризації навчальних планів, стратегії університетів в контексті зміни соціально-економічних відносин в Україні [6; 122; 141; 422]. В цілому відсутня цілісна концепція інноваційного розвитку університетської системи освіти, хоча ледь вловимі її елементи – ознаки, філософські передумови та методологічні положення – у різних проявах присутні в усіх педагогічних системах, на рівні реалізації окремими творчими та захопленими вченими, як теоретиками, так і практиками вищої школи. Фактично елементи теорії інноваційного розвитку університетської системи освіти [141, с. 76] народжуються у надрах традиційно діючих моделей. Спостерігається невідворотна зміна як

розвиток традиційних форм педагогічної системи, але проблема інноваційного розвитку продовжує залишатися актуальною та потребує нового рівня її осягнення. Проблема інноваційного розвитку університетської системи освіти набуває інтегративної ролі, міждисциплінарної властивості, коли народження, застосування та розповсюдження знання здійснюються за Моделлю 2, згідно із визначенням М. Гіббонса [579], яка характеризує мережеву спільність вчених, що працюють над розв'язанням єдиних для них проблем. Проблема інноваційного розвитку університетської системи освіти набуває ознак фундаментальності та є далекоглядним внеском вітчизняної педагогічної науки у відповідь на всеохоплюючі процеси глобалізації та регіоналізації.

Але до певних реальних ознак інноваційності в роботі університетів в Україні слід віднести: по-перше, започаткування підготовки фахівців за принципово новими спеціальностями, напрямками, як “Управління освітою” та “Комп’ютерні науки”, “Комп’ютерна інженерія” (наприклад, порівняно з 70-ми роками ХХ століття); по-друге, активне залучення засобів та ресурсів Internet як принципово нового джерела та засобу обробки інформації, ресурсу; по-третє, єдине вступне тестування, що впроваджується в університетах комплексу “Києво-Могилянська академія”; по-четверте, надання власного диплома “Києво-Могилянської академії” випускникам додатково з дипломом державного зразка, де за результатами рейтинго-модульного навчання зазначається особистий рейтинг власника диплома серед випускників року.

В цілому в теорії розвитку інноваційної університетської системи освіти слід визначити як пріоритетний новий науковий напрямок, елементами якого є:

- цілісна концепція моделювання університетської освіти як системоутворююча сукупність положень та умов, чинників та обмежень, принципів та моделей, що складають теоретико-методологічну основу розв’язання проблеми;
- моделі розвитку та концепція розвитку інноваційної університетської системи освіти як цілісної системи організаційно-педагогічних умов, засобів та інструментарію для супроводження і забезпечення її інноваційного розвитку на етапах життєдіяльності;
- організаційно-педагогічні методики реалізації концепції моделювання з позиції теоретичної та практичної єдності і модель розвитку інноваційної університетської системи неперервної професійної освіти як однієї з найважливіших інституцій